

Οικουμενική Ομοσπονδία Κωνσταντινουπολιτών

Εκδηλώσεις Μνήμης της 558^{ης} Επετείου της Άλωσης της Πόλης

Πρακτικά Ημερίδας

«Η ΡΩΜΙΟΣΥΝΗ ΤΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ»

Παρασκευή 27 Μαΐου 2011 - Ώρα έναρξης 18.30

Πολυχώρος Δήμου Παλαιού Φαλήρου

(Τερψιχόρης 51 & Αρτέμιδος)

- Χαιρετισμός εκ μέρους του Δ.Σ. της ΟΙ.ΟΜ.ΚΩ.

Ομιλίες:

- Αναπλ.Καθ. Μαρία Ευθυμίου
(Ε.Κ.Π.,Αθηνών - Τμ.Ιστορίας και Αρχαιολογίας):
«Το Σύστημα εκμετάλλευσης της γης κατά την Οθωμανική Περίοδο»

- Αναπλ. Καθ. Παρασκευάς Κονόρτας
(Ε.Κ.Π.,Αθηνών-Τμ.Ιστορίας και Αρχαιολογίας):
«Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως κατά τους δύο πρώτους αιώνες
μετά την Άλωση. Συνέχειες και ασυνέχειες»

- Δρ. Αντώνης Παυλίδης:
«Οι εξισλαμισμοί στην Μικρά Ασία και ο Κρυπτοχριστιανισμός
ως μηχανισμός ιδεολογικής αντίστασης »

- Επ.Καθ. Αιμιλία Θεμοπούλου
(Ε.Κ.Π.Αθηνών, Τμήμα Τουρκικών Σπουδών):
«Το παιδομάζωμα ή υποχρεωτική στρατολόγηση (devşirme)
στην Οθωμανική Αυτοκρατορία »

- Λέκτορας Ζήσης Φωτάκης, Σχολή Ναυτικών Δοκίμων:
«Η Ελληνική Ναυτική Ισχύς κατά τους Πολέμους της Γαλλικής Επανάστασης και τους
Ναπολεόντειους Πολέμους, 1792 - 1815».

Οι Εξισλαμισμοί της Μ.Ασίας μετά την Άλωση και οι Κρυπτοχριστιανοί

Δρ Παυλίδης Αντώνης

Η περίοδος πριν την Άλωση

Ο Εξισλαμισμός στη Μικρά Ασία ήταν χαρακτηριστικό στοιχείο της πολιτικής των τουρκικών μουσουλμανικών ομάδων, από τους πρώτους αιώνες της εισβολής τους στο μικρασιατικό χώρο. Την πολιτική αυτή ενίσχυαν θεσμοί, όπως τα Βακούφια, δηλαδή τα οικονομικά κληροδοτήματα τουρκικών θρησκευτικών και κοινωνικών ιδρυμάτων. Ο μηχανισμός λειτουργούσε ως εξής: Οι Μουσουλμάνοι στην Ανατολή ενώ ευνοούσαν και ενίσχυαν το μωαμεθανισμό, απ' την άλλη απλώς ανέχονταν το χριστιανισμό ως θρησκεία των δεύτερης κατηγορίας πολιτών τους. Σ' αυτό το πλαίσιο οι Σουλτάνοι και οι αξιωματούχοι τους, έχτιζαν διάφορα ιδρύματα: τζαμιά, πτωχοκομεία, χάνια, δημόσιες κρήνες, κ.ά. τα οποία «προίκιζαν» με γαίες, δουλοπάροικους και εισοδήματα (*VRYONIS, 1996:311-321*). Έτσι οι θρησκευτικοί ταγοί είχαν τη δυνατότητα να εκτελούν τις θρησκευτικές λειτουργίες τους με μεγαλοπρέπεια και τα κοινωνικά και οικονομικά τους καθήκοντα με μεγάλη άνεση. Απ' τη μια υπήρχε η «επίδοσις», βυζαντινός οικονομικός θεσμός που αντικατόπτριζε την παρακμή του χριστιανισμού (ενίσχυση των πτωχευμένων εκκλησιών) κι απ' την άλλη το Βακούφι, θεσμός που αποτελούσε την οικονομική έκφραση της εξάπλωσης του μωαμεθανισμού¹. Ενώ γενικά οι Τούρκοι χρησιμοποιούσαν τους χριστιανούς και τα έσοδά τους για να συντηρούν την τουρκική στρατιωτική και διοικητική δομή στην επαρχία, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει, όπως φαίνεται στα οθωμανικά έγγραφα, το γεγονός ότι μέσω του θεσμού του βακουφιού χρησιμοποίησαν τους χριστιανούς, τις γαίες και τα έσοδά τους και σε κάποιες περιπτώσεις την κατάσχεση των εκκλησιαστικών περιουσιών, για να συντηρούν το στρατό τους. Μέσω του θεσμού του βακουφιού τα μουσουλμανικά ιδρύματα της Μικράς Ασίας απέκτησαν πολλούς πόρους κι έτσι έγινε δυνατή η επικράτηση του μωαμεθανισμού σε βάρος του χριστιανισμού. Η παράλληλη αυτή εξέλιξη (παρακμή των χριστιανικών ιδρυμάτων / άνθηση των μουσουλμανικών) παρατηρείται σ' όλη τη Μ. Ασία(ό.π: 316)

Παρότι ο θρησκευτικός πόλεμος μεταξύ Μωαμεθανών-Βυζαντινών είχε προηγηθεί κατά 4 αιώνες της εμφάνισης των Σελτζούκων στη Μικρά Ασία, όμως σ' εκείνον δεν υπήρχε προσηλυτιστικός ζήλος των Αράβων (ανοχή στις θρησκείες των λαών με «θεόπνευστη Γραφή»), όμως η εμφάνιση των τουρκικών φύλλων στη Μ. Ασία οδήγησε σε επέκταση αυτού του θρησκευτικού πολέμου, λόγω αλλαγής των συνθηκών: η εμφάνιση των «Γαζήδων» που εμπνεόταν από έντονη θρησκευτικότητα και η ανάπτυξη θρησκευτικών θεσμών που δεν υπήρχαν κατά την εποχή των Αράβων (όπως τα θρησκευτικά τάγματα, που έπαιξαν τεράστιο ρόλο στους εξισλαμισμούς αυτής της προ της Άλωσης περιόδου), έκαναν έντονη την επιθυμία για θρησκευτικό προσηλυτισμό των χριστιανών².

Αν και το ρεύμα του εξισλαμισμού εντεινόταν απ' το κλίμα της εποχής που επιδείνωνε την ψυχολογική διάθεση των χριστιανών και τους καθιστούσε ευάλωτους, όμως παράλληλα υπήρχαν ισχυρά οικονομικά και κοινωνικά κίνητρα που τροφοδοτούσαν το ρεύμα αυτό: η απαλλαγή των προσήλυτων απ' το βαρύ κεφαλικό φόρο των μη μουσουλμάνων, η προσμονή ανάδειξης σε διοικητικές θέσεις, η χορήγηση γαιών, η απαλλαγή απ' τις διακρίσεις, είναι μερικοί απ' τους λόγους που οδήγησαν στη συρρίκνωση των χριστιανικών και αύξηση των μουσουλμανικών πληθυσμών σ'

¹ Η ύπαρξη πολλών βακουφικών εγγράφων της Ανατολής κατά την σελτζουκική περίοδο, αποτυπώνουν άνθηση της μουσουλμανικής θρησκευτικής και κοινωνικής ζωής των ισλαμικών ιδρυμάτων (*VRYONIS, 1996: 312*).

² SHERRARD P. (1965) *Constantinople. Iconography of a Sacred city* (Κωνσταντινούπολη. Εικονογραφία μιας ιερής πόλης) (London, p.130).

αυτή την πρώιμη περίοδο. Οι εξισλαμισμοί αυτής της περιόδου ήταν εθελοντικοί, όμως δεν ήταν καθόλου σπάνιοι και οι βίαιοι³.

Η αρχικά νομαδική κοινωνία των τουρκομανικών φύλων στην Ανατολία, μετεξελίχθηκε σε αγροτική, με μόνιμες εγκαταστάσεις, υποβοηθούμενη απ' την επίδραση των Χριστιανών που εξισλαμίστηκαν και ενσωματώθηκαν σ' αυτή. Οι οργανώσεις των Αχίδων (σωματείων των επαγγελματιών) στις πόλεις και τα μουσουλμανικά τάγματα των Δερβίσηδων στην ύπαιθρο έπαιξαν ρόλο στο συγχρωτισμό μεταξύ Χριστιανών και Μουσουλμάνων. Σε κάθε περίπτωση, είτε από συγχρωτισμό, είτε από βίαιους εξισλαμισμούς, η Μικρά Ασία σταδιακά εκτουρκίζεται. Σ' αυτό υποβλήθηκαν οι καταστροφές του πολέμου, η μετακίνηση των χριστιανικών πληθυσμών προς τα ευρωπαϊκά εδάφη και κυρίως οι εξισλαμισμοί. Οι εναπομείναντες χριστιανικοί πληθυσμοί κατά τους αιώνες πριν την άλωση, μετά τις ελληνοτουρκικές διαμάχες, τις αιχμαλωσίες, εξανδραποδισμούς, θανάτους και καταστροφές, αναγκάστηκαν σε μετακίνηση και αυτοεξορία, πράγμα που επιδείνωσε την ερήμωση της υπαίθρου, αλλά και την παρακμή των αστικών κέντρων, με αποτέλεσμα την εγκατάλειψη των μητροπόλεων από κλήρο και πιστούς. Οι Οθωμανικές αρχές προσπάθησαν να καλύψουν το κενό με αντικατάσταση των απομακρυνθέντων ιθαγενών με τουρκικούς μουσουλμανικούς πληθυσμούς. Η κατάσταση αλλάζει πληθυσμιακά υπέρ των Τούρκων. Το φαινόμενο αυτό παρουσιάζεται στη Μικρασία κατά το 15^ο και 16^ο αιώνα (*Γλύκατζη-Αρβελέρ Ε, 2000:233-235*).

Οι βίαιοι εξισλαμισμοί αυτής της περιόδου αφορούν κυρίως τους αιχμαλώτους πολέμου και με το Devsirme (Παιδομάζωμα) της οθωμανικής περιόδου (*Γλύκατζη –Αρβελέρ Ε, 2000, 236*).

Η εισβολή των τουρκικών φύλων και η εγκατάστασή τους στα πρώην εδάφη της Αυτοκρατορίας στη Μ. Ασία, οριστικοποιείται μετά τις μάχες στο Ματζικέρτ (1071) και το Μυριοκέφαλο (1176)⁴. Η μείωση των χριστιανικών πληθυσμών που παρατηρείται αυτή την περίοδο οφείλεται κατά πρώτο λόγο στα θύματα που συνεπάγονται οι συνεχείς πόλεμοι, αλλά και κυρίως στις γενικευμένες σφαγές - επακόλουθο της καθιέρωσης μεταξύ των τουρκικών φύλων της ιδεολογίας του Γαζή, η οποία απαιτεί το θάνατο των εχθρών της πίστης⁵. Άλλος παράγοντας είναι οι φοβερές επιδημίες και ιδιαίτερα η πανώλη και ο λοιμός. Ακόμη, ο εξανδραποδισμός των χριστιανών με τη μεταφορά τους ως σκλάβων στην Περσία και αλλού, καθώς και οι επιγαμίες μεταξύ Τούρκων και χριστιανών, που στοχεύουν στην αύξηση των μουσουλμάνων και την παράλληλη μείωση των χριστιανών⁶. Πολύ μεγαλύτερο ρόλο, όμως, παίζει ο θρησκευτικός προσηλυτισμός. Οι μεγάλης έκτασης εξισλαμισμοί αυτής της περιόδου είναι βίαιοι αλλά και εθελούσιοι και αφορούν κυρίως τους ανατολικούς λαούς, στους οποίους υπάρχουν οι προϋποθέσεις γι' αυτό, όπως έχει ήδη περιγραφεί, τους δούλους κ.ά. Οι συνθήκες που ευνοούν την εξέλιξη αυτή αναφέρονται στις ανακολουθίες της επίσημης βυζαντινής πολιτικής με την εμφύλια διαμάχη ενωτικών-ανθενωτικών που κλόνησε τον πνευματικό κόσμο του Βυζαντίου (γνωστή η φράση του Δούκα Λουκά Νοταρά «προτιμώ να δω στην πόλη μου καφτάνι τουρκικό παρά τιάρα λατινική»), που αποδυνάμωσε την αντίσταση του λαού, ο οποίος αποπροσανατολισμένος απ' τη στάση των ταγών του, πέρασε στο αντίθετο στρατόπεδο μέσω εκούσιων εξισλαμισμών, που οδήγησαν στον εκτουρκισμό του (Γλύκατζη-Αρβελέρ, 2000: 244)

³ Αναφέρεται για παράδειγμα η περίπτωση του γνωστού θεματάρχη του Πόντου Θεοδώρου Γαβρά, που μετά την ήττα του (το 1098 περίπου), συλλαμβανόμενος στην Μπαϊπούρτ απ' τον Amir Ali, αρνήθηκε να προσηλυτιστεί, παρά τη βία που του ασκήθηκε. Για το λόγο αυτό οι Τούρκοι τον κατακρεούργησαν ζωντανό, διαμέλισαν το σώμα του και ο Amir Ali κατασκεύασε απ' το κρανίο του χρυσό κύπελλο (Vryonis, 1996: 320-321).

⁴ VRIONIS S, ό.π., σελ. 113.

⁵ Ό.π., σελ. 154.

⁶ Ό.π., σελ. 157 και 158.

Πολύ μεγάλο ενδιαφέρον έχει η περίπτωση των ισλαμικών αιρέσεων, που αποτελούν παρεκκλίσεις από την ισλαμική ορθοδοξία, δηλαδή το Σουνιτισμό. Εδώ έχουμε καταρχάς, κατά τα τέλη του 13^{ου} και τις αρχές του 14^{ου} αιώνα, την εισβολή στο μικρασιατικό χώρο των Δερβίσηδων, που εκφράζουν έναν εσωτερισμό και ανήκουν σαφέστατα στην περίπτωση των αιρέσεων σχισμάτων (*mezher* και *tarikati*). Η αντίθεση, όμως, αυτή αντικατοπτρίζει ευρύτερα πολιτιστικά και κοινωνικά δεδομένα. Οι διάφοροι πνευματικοί ταγοί *baba* (πατέρες), *dede* (γέροντες), που περιέρχονται σχεδόν γυμνοί και ρακένδυτοι την ύπαιθρο κάτω από διάφορα ονόματα (απτάληδες, καλεντέρηδες, χαϊντάρηδες κ.λπ.), προέρχονται από τα σπλάχνα της ποιμενικής κοινωνίας των τουρκεμικών φύλων. Μια από τις σημαντικότερες αιρέσεις, των Μπεκτασήδων, που ίδρυσε ο Χατζή Μπεκτάς Βελή (*Hacı bektaI Veli*), αναπτύχθηκε πάνω σε τέτοιες κοινωνικές βάσεις. Για το λόγο αυτό οι Μπεκτασήδες της υπαίθρου είναι οι λεγόμενοι Αλεβήδες, αιρετικοί όσο και οι Σίιτες. Τεράστιο ενδιαφέρον παρουσιάζει η εξέλιξη της αίρεσης, η οποία διαδίδεται πολύ πιο εύκολα σε ομάδες εξισλαμισμένων, όπως μεταξύ των εξισλαμισμένων της δυτικής Θράκης, αλλά και σε οργανωμένες στρατιωτικές ομάδες εξισλαμισμένων, όπως οι Γενίτσαροι. Στις περιπτώσεις αυτές ο Μπεκτασηδισμός λειτουργεί ως υποκατάστατο εναντίον του ορθόδοξου ισλαμικού δόγματος, προσλαμβάνοντας και ενσωματώνοντας στοιχεία του ορθόδοξου χριστιανικού δόγματος. Έτσι, διατηρείται και στο Μπεκτασηδισμό το δόγμα της Αγίας Τριάδας, που σύγκειται από το Θεό, το Μωάμεθ και τον Αλή (Χαλίφη που αγιοποιήθηκε από τους Σίιτες), το δόγμα των δώδεκα Ιμάμηδων είναι αντίστοιχο των Δώδεκα Αποστόλων κ.λπ. Η προσεκτική παρατήρηση του ζητήματος αυτού δείχνει την επιβίωση πανάρχαιων δοξασιών, από τις οποίες ελάχιστες έχουν σχέση με την κεντρική Ασία⁷. Ο Μπεκτασηδισμός ειδικά διαπνέεται από ένα έντονα διονυσιακό πνεύμα και έχει σαφείς υλιστικές βάσεις, σε αντίθεση με το Μεβλεβηδισμό, που έχει απολλώνια χροιά. Από το αν τα τάγματα ανήκουν στην ισλαμική ορθοδοξία ή στις αιρέσεις προκύπτει και ο ταξικός τους χαρακτήρας και η πολιτική τους κατεύθυνση. Αυτό, βέβαια, σε σχέση με τη στάση τους απέναντι στη θεσπισμένη πολιτική εξουσία και τις κυρίαρχες δυνάμεις που εκφράζουν. Σε κάθε περίπτωση, τόσο ο Μεβλεβηδισμός όσο και ο Μπεκτασηδισμός συνεργούν στον εξισλαμισμό των μικρασιατικών εθνοτήτων, ενώ ταυτόχρονα λειτουργούν ως ασφαλιστική δικλείδα απέναντι στις συνέπειές του. Κατά τον ίδιο τρόπο εκφράζουν τις κοινωνικές δυνάμεις στο μέτρο που τις κινητοποιούν, διαμορφώνοντάς τες συχνά σε κινήματα⁸.

Μετά την Άλωση.

Ωστόσο οι χριστιανικές εστίες διατηρούνται ακμαίες στις περιφέρειες της Αυτοκρατορίας και κυρίως στην περιοχή του Πόντου. Εδώ, μετά την Άλωση σημειώνεται το πρώτο μεγάλο κύμα εξισλαμισμού, που παίρνουν τη μορφή χιονοστιβάδας, οδηγώντας τους χριστιανικούς πληθυσμούς στη σταδιακή αποδιάρθρωση. Χαρακτηριστικός είναι ο πίνακας που ακολουθεί και αποτυπώνει την πληθυσμιακή σύνθεση στην πόλη της Τραπεζούντας μεταξύ των ετών 1486 και 1583:

Ποσοστά πληθυσμού εθνοτήτων που κατοικούσαν στην Τραπεζούντα μεταξύ των ετών 1486-1583⁹

⁷ ΣΑΡΡΗΣ, τόμος Ι, σελ. 56.

⁸ Ο.π., σελ. 57.

⁹ LOWRY, σελ. 58, 93 και 118. Τα στοιχεία αυτά προέρχονται από 3 διαφορετικά Οθωμανικά έγγραφα, τα οποία εμπεριέχουν και άλλα επιμέρους στοιχεία. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά της σελ. 32, στις συνοικίες της Τραπεζούντας, όπου κατοικούσαν οι Έλληνες. Έτσι, π.χ., στις **ανατολικές** (σε σχέση με τα τείχη της πόλης) **συνοικίες** της πόλης κατοικούσαν: Στη συνοικία Píkşid (Πυξίτης) 54 Έλληνες, δηλ. το 1% του συνολικού πληθυσμού της πόλης. Ότη Dafnounda (Δαφνούντα) 388 Έλληνες (5,78%). Στο Meydan (Πλατεία) 863 (12,86%). Στο Zoğraf 642 (9,57%). Στο Ay Yanı (Άγιο Ιωάννη) 440 (6,56%). Στο Aya Ayos (;) 268 (3,99%). Στο Kokori (;) 252 (3,77%) και στην Paraskevi (προφανώς Αγία Παρασκευή) 95 (1,41%). Μέσα **στα τείχη** της πόλης, στο Meso Kastro (Μέσο Κάστρο) 466 (6,94%). Τέλος στις δυτικές συνοικίες είχαμε: Aya Sofya (Άγία Σοφία) 789

Εθνότητες	1486	1523	1553	1583
Μουσουλμάνοι	19,2 %	14,3 %	46,72 %	53,6 %
Έλληνες	65,1 %	69,2 %	41,7 %	38,3 %
Αρμένιοι	12,4 %	12,9 %	8,94 %	5,8 %
Λατίνοι	3,1 %	3,53 %	2,62 %	2,2 %

Μια απλή ανάγνωση του πίνακα αυτού αποτυπώνει εύγλωττα τα αποτελέσματα των εξισλαμισμών, καθιστώντας απολύτως ορατή αφενός μεν τη σταδιακή αύξηση των μουσουλμανικών πληθυσμών και αφετέρου τη συρρίκνωση των χριστιανικών.

Το 1461 η περιοχή του Πόντου κατακτήθηκε μόνο στρατιωτικά απ' τους Οθωμανούς, δεν ακολούθησε συστηματικός εποίκισμός με μουσουλμανικούς πληθυσμούς, όπως συνέβαινε σε άλλες περιπτώσεις. Ο Καθηγητής A.Bryer μετά από επεξεργασία στοιχείων που συγκέντρωσε από τουρκικές πηγές, απέδειξε ότι το 1515, δηλαδή 55 χρόνια μετά την Άλωση της Τραπεζούντας, υπήρχαν στην περιοχή του Όφη, ανατολικά της Τραπεζούντας 2.352 χριστιανικές οικογένειες και μόνο 50 μουσουλμανικές (Bryer, 1970:45-46). Γι' αυτό το λόγο τα εξωτερικά χαρακτηριστικά των μουσουλμάνων του Πόντου δεν άλλαξαν, ενώ συνεχίζουν να ομιλούν την ποντιακή διάλεκτο.

Ένα δεύτερο μεγάλο κύμα βίαιων εξισλαμισμών ακολουθεί κατά το 17^ο και 18^ο αιώνα και αφορά τους χριστιανούς κατοίκους όλων των περιοχών του Πόντου και κυρίως Τόνιας, Όφη, Σουρμένων και Ματσούκας. Η αυθαιρεσία και καταπίεση των τοπικών τιμαριούχων Ντερεμπέηδων (Dere beyler) σε βάρος των χριστιανών καθίσταται αφόρητη και οι εξισλαμισμοί είναι μεγάλης έκτασης. Μεγάλες μάζες χριστιανών εγκαταλείπουν τις παράλιες περιοχές και εγκαθίστανται σε δυσπρόσιτες περιοχές της ενδοχώρας ιδρύοντας νέους οικισμούς ή αναπτύσσοντας στοιχειώδεις προϋπάρχοντες. Μάλιστα αναφέρεται ότι στις παλαιές περιοχές εγκατάστασης ο ελληνισμός επιβίωσε μόνο όπου υπήρχαν μονές, που τον στήριζαν, ενώ σ' όλες τις άλλες περιοχές οι Έλληνες χριστιανοί κάτοικοι εξισλαμίστηκαν όλοι (Ιωαννίδης Σ, 1870:96).

Ειδικά στον Πόντο, το κύμα βίαιων εξισλαμισμών μετά την Άλωση της Τραπεζούντας συμβαδίζει με παράλληλη ανάπτυξη του Κρυπτοχριστιανισμού, που αναπτύσσεται ως μηχανισμός αντίστασης στην προσπάθεια ένταξης των χριστιανών στο μουσουλμανικό ιδεολογικό σύστημα. Παρότι Κρυπτοχριστιανοί υπήρχαν σ' όλο το μικρασιατικό χώρο, όμως το μεγαλύτερο μέρος τους έζησε - και σ' ένα βαθμό εξακολουθεί να ζει - στην περιοχή του Πόντου. Σε μικρότερη κλίμακα το φαινόμενο αυτό παρατηρείται στην Αλβανία, την Κύπρο, την Κρήτη, την Κωνσταντινούπολη, την Καπαδοκία, τα νησιά του Αιγαίου και αλλού¹⁰.

Η παλαιότερη αναφορά στον Κρυπτοχριστιανισμό και παράλληλα η αντίδραση της εκκλησίας, σημειώνεται στην περίπτωση των κατοίκων της Νίκαιας το 1338, οι οποίοι απέναντι στο μεγάλο κίνδυνο, ζητούν τη συμβουλή του Πατριαρχείου, το οποίο προτείνει το δρόμο της αποκρυφίας, στην περίπτωση που δεν υπάρχει άλλος δρόμος σωτηρίας (Ανδριώτης Ν, 1974:8 και Skendi, 1967:228). Αν και την πρώτη αυτή περίοδο η στάση της επίσημης εκκλησίας δεν ήταν ιδιαίτερα θετική, όμως αργότερα ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Νεκτάριος Πελοπίδας επιτρέπει «κατ' επιφάνειαν μόνον και εν αναποδράστω ανάγκη εξώμοσιν» (Skendi, 232, Ανδριώτης, 9-10). Με άλλα λόγια ο Κρυπτοχριστιανισμός με την άδεια της επίσημης εκκλησίας δημιούργησε μια εκκλησία παράλληλη, θαμμένη στα βάθη της ψυχής όσων εξαναγκάστηκαν βίαια να εξισλαμιστούν, τηρώντας λάθρα όλες τις χριστιανικές λατρευτικές τους συνήθειες, διατηρώντας 2 ονόματα, μουσουλμανικό και λάθρα

(11,76%), στο Tokari (;) 26 (0,39%), στο Mondorun (;) 9 (0,14%) και στο Papasan (;) σε ακαθόριστη περιοχή της πόλης, 80 Έλληνες, δηλαδή το 1,19% του συνολικού πληθυσμού της Τραπεζούντας. **Σύνολο 4.373 Έλληνες**, που αποτελούσαν κατά το 1486 (25 χρόνια μετά την άλωση της Τραπεζούντας) το **65,16 %** του συνολικού πληθυσμού της.

¹⁰ Dawkins M, 1933:250, Skendi St, 1967:228, Φωτιάδης Κ, 1994, 191-210.

χριστιανικό. Οι κώδικες των μονών χρησιμοποιήθηκαν ως μητρώα βαπτίσεων. Οι Κρυπτοχριστιανοί ανέπτυξαν ολόκληρο κώδικα επικοινωνίας μεταξύ τους, πάντρευαν τα παιδιά τους μεταξύ τους, στοιχείο που πέρασε και στο χώρο της παράδοσης¹¹. Στις πηγές αναφέρονται εντυπωσιακές περιπτώσεις Κρυπτοχριστιανών που προσπάθησαν να παντρεύουν τα παιδιά τους με χριστιανούς¹².

Το 1856 με την υπογραφή του Χάτι Χουμαγιούν που υπόσχεται ίση μεταχείριση σ' όλους τους υπηκόους της αυτοκρατορίας, οι Κρυπτοχριστιανοί επιδιώκουν την καταγραφή τους με την πραγματική τους ταυτότητα. Έτσι το Μάρτιο του 1857 συγκεντρώνονται στη Μονή της Θεοσκεπάστου στην Τραπεζούντα και ορκίζονται ν' αγωνιστούν μέχρι την τελική τους δικαίωση, ανεξάρτητα από τις δυσκολίες που θα τους παρουσιαστούν (*Χρυσανθος, 1933:717*). Εκλέγουν επιτροπή, η οποία συντάσσει μια επιστολή, που αποστέλλεται στο Πατριαρχείο, την Υψηλή Πύλη και στις πρεσβείες των Μεγάλων Δυνάμεων¹³. Η Επιτροπή μεταβαίνει στην Κωνσταντινούπολη και μετά από παρεμβάσεις της στο Οικουμενικό πατριαρχείο και τις πρεσβείες των Μεγάλων Δυνάμεων, επιτυγχάνει την αναγνώρισή τους ως Χριστιανών Ορθοδόξων. Ο αριθμός αυτών που αναγνωρίζονται τότε είναι περί τις 20.000 (*Χρυσανθος, 1933:719*).

Ο Βρετανός πρόξενος στην Τραπεζούντα F. Stevens σε έρευνά του στην ποντιακή ενδοχώρα το 1857, καταγράφει σε 55 χωριά (απ' τα 1450 περίπου συνολικά χωριά της περιοχής του Πόντου) των περιοχών Κρώμνης, Αργυρούπολης, Σάντας και Χαμψίκιοι 9.533 Μουσουλμάνους, 12.000 Κρυπτοχριστιανούς και 28.960 Χριστιανούς¹⁴. Σύμφωνα με τον ιστορικό του Πόντου Περικλή Τριανταφυλλίδη στην ενδοχώρα της Τραπεζούντας και της Χαλδίας δεν υπάρχει ούτε ένας κάτοικος τουρκικής καταγωγής, γεγονός που φαίνεται και απ' τα εξωτερικά χαρακτηριστικά (*Τριανταφυλλίδης Π, 1866:87*).

20^{ος} αιώνας

Η επιτυχία αναγνώρισης των 20.000 Κρυπτοχριστιανών δημιουργεί ένα κλίμα αισιοδοξίας και στους υπόλοιπους, που αρχίζουν να οργανώνουν την προσπάθεια αναγνώρισής τους. Αποκαλύπτεται τότε ότι ολόκληρες περιοχές της ποντιακής ενδοχώρας κατοικούνται από Κρυπτοχριστιανούς, ενώ μέχρι τότε εθεωρούντο Μουσουλμάνοι. Οι οθωμανικές αρχές αντιμετωπίζοντας τον κίνδυνο εξελληνισμού και εκχριστιανισμού όλου του Πόντου, αντιδρούν με ιδιαίτερα σκληρό τρόπο, είτε

¹¹ Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του δημόδου ποντιακού άσματος, όπου η Πόντια μητέρα αποκαλύπτει στη θυγατέρα της την πραγματική ταυτότητα του μέλλοντος συζύγου της: «*Σόνιαμ μη τυραννίεσαι, και μ' έεις βαρύν καρδιάν/ θ' αλλάεις το χρυσόν όνομαν και τούρκικον θα βάλλεις / θα παίρτς άνδραν ολόχρυσον, χριστιανού παιδίν εν / Σα φανερά Μαχμούτ Αγάς και σα κρυφά Νικόλας / Σο μοναστήρ' μεσανυχτί θα πάτε στεφανούζ' νε*» (Ανδριώτης, 1974:12, 173-181 και Φωτιάδης, 1996: 38)

¹² Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση που περιγράφει ο γνωστός Ρώσος περιηγητής Tchichatcheff, που την πρωτοδημοσίευσε στο περιοδικό « Nord» των Βρυξελλών και στη συνέχεια και αλλού. Αναφέρεται αρχικά στους κατοίκους των χωριών της Κερασούντας, της Τρίπολης και της Αργυρούπολης, οι οποίοι φανερά ανήκουν στο Ισλάμ και μιλούν τουρκικά, όμως κρυφά λατρεύουν την τελετή της ανατολικής ελληνικής εκκλησίας, στο σπίτι μιλούν ελληνικά και ονομάζονται Πέτρος, Γεώργιος ή Συμεών. Στη συνέχεια αναφέρεται σ' ένα περιστατικό όπου τον επισκέφτηκε κάποιος γέροντας Μουσουλμάνος ιερέας ονόματι Σουλεϊμάν, που επέμενε φορτικά να του μιλήσει. Του αποκάλυψε ότι είναι Έλληνας χριστιανός ιερέας ονόματι Παρθένιος και του έδωσε χρήματα παρακαλώντας του να πάρει μαζί του την κόρη του Σοφία που είχε το φανερό μουσουλμανικό όνομα Φατμέ, για να την οδηγήσει στη Ρωσία, προκειμένου ν' αποφύγει το γάμο της με κάποιο Μουσουλμάνο, με δεδομένο ότι αν έμενε άλλο στη χώρα, ο γάμος της θα ήταν αναπόφευκτος (*Φωτιάδης, 1996:38-40*).

¹³ Με την επιστολή αυτή (το πρωτότυπο βρίσκεται στο Αρχείο της Επιτροπής Ποντιακών Μελετών, Αγνώστων Μαρτύρων 73 Νέα Σμύρνη, ενώ στη σελίδα 721 του βιβλίου του Μητροπολίτη Χρυσανθου παρατίθεται το κείμενο της επιστολής) ορίζουν ως εκπροσώπους τους 3 απ' αυτούς και ζητούν την αναγνώρισή τους ως χριστιανών ορθοδόξων.

¹⁴ F.O. 524/10, No 46/1857 (31-10-1857) και Bryer, 1970:48.

καταδικάζοντας ακόμη και σε θάνατο τους Κρυπτοχριστιανούς, χαρακτηρίζοντάς τους ως αρνησίθρησκους είτε στρατολογώντας τους στα οθωμανικά στρατόπεδα, γεγονός που σήμαινε σχεδόν βέβαιο θάνατο. Σημαντικός αριθμός απ' αυτούς, προκειμένου ν' αποφύγει το θάνατο, καταφεύγει στη γειτονική Ρωσία, ενώ οι Τούρκοι οικειοποιούνται τις περιουσίες τους (*Φωτιάδης, 1996:43-44*). Το έντονα αντιδραστικό αυτό κλίμα αλλά και οι τρομακτικές δυσκολίες που συναντούσαν οι Κρυπτοχριστιανοί, αποκαλύπτεται και μέσω του αρχείου του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών¹⁵.

Ενδιαφέρον έχει και το λεγόμενο «Σταυριωτικό» ζήτημα, που αναφέρεται στους Κρυπτοχριστιανούς του χωριού Σταυρί της ενδοχώρας της Τραπεζούντας, βόρεια της Αργυρούπολης. Μεγάλος αριθμός Σταυριωτών είχε μετακινηθεί κατά το 19^ο αιώνα στην περιοχή του Ακ Νταγ Μαντεν (Ak Dağ Maden) μεταξύ Άγκυρας και Σεβάστειας, ακολουθώντας τους χριστιανούς της περιοχής τους που είχαν μετοικήσει εκεί μετά την παρακμή των μεταλλείων της περιοχής Αργυρούπολης, στα οποία εργάζονταν. Οι Σταυριώτες αυτοί υπήρξαν θύματα έντονων διώξεων εξαιτίας της ιδεολογίας τους. Πλήθος υπομνημάτων κατατέθηκαν κατά το διάστημα αυτό στους πρεσβευτές των Μεγάλων Δυνάμεων και στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, ενώ το ζήτημα αυτό απασχόλησε ακόμη και το ελληνικό κοινοβούλιο (*Φωτιάδης, 1996:44-45* και *Βαλαβάνης, 1986:13*).

Το 1914, σύμφωνα με στοιχεία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, αλλά και του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδας, ζούσαν στον Πόντο 696.495 ελληνόφωνοι και τουρκόφωνοι χριστιανοί¹⁶. Απ' αυτούς 353.000 δολοφονήθηκαν υφιστάμενοι το έγκλημα της Γενοκτονίας απ' τους Νεοτούρκους και τους Κεμαλικούς κατά την περίοδο 1916-1923¹⁷. Σύμφωνα με την παραπάνω έκθεση (Υποσημείωση υπ' αριθ. 16) του Αρχιμανδρίτη Πανάρετου, ηγουμένου της Μονής Αγίου Ιωάννου Βαζελώνος που την αποστέλλει το 1920 προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο και το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, το 1914 ήταν καταγεγραμμένοι 43.000 Κρυπτοχριστιανοί, ενώ συνολικά οι ελληνόφωνοι, Μουσουλμάνοι και Κρυπτοχριστιανοί, που κατοικούν στην περιοχή του Όφη, Τόνιας, Ματσούκας, Άρδασσας, Πλατάνων και Νικόπολης ανέρχονται στις 233.400.

Κατά την περίοδο της Γενοκτονίας, σημαντικός αριθμός γυναικοπαίδων, που επέζησε από τα κολαστήρια, οδηγήθηκε σε μουσουλμανικά ιδρύματα ή σπίτια. Τα μέλη της ειδικής ανακριτικής επιτροπής της Κοινωνίας των Εθνών στην Κωνσταντινούπολη Dr Kennedy, E. Cushman και K. Jerpe, παρά τα εμπόδια που της προβάλλουν οι κεμαλικές αρχές, ανακαλύπτουν 2.300 παιδιά κρυμμένα σε ιδρύματα και σπίτια μουσουλμάνων. Ο αντιπρόσωπος της Ελλάδας στην ίδια επιτροπή αναφέρει στην έκθεσή του ότι 300.000 γυναίκες και παιδιά εκτοπίστηκαν και κρατούνται¹⁸. Το μέλος της Επιτροπής Dr Kennedy στην έκθεσή του είναι καταπέλτης εναντίον των κεμαλικών αρχών, καταγγέλοντας ότι με πλαστά έγγραφα εμφανίζουν ως μουσουλμάνους τα γυναικόπαιδα των χριστιανών¹⁹.

¹⁵ Α.Υ.Ε./Κ.Υ./1859/1/Πανισλαμισμός/αρ.296, Τραπεζούντα 18/03/1859/αρ. 757, Κωνσταντινούπολη 03/04/1859.

¹⁶ Α.Υ.Ε./Κ.Υ./Α/1920, «ο ελληνισμός του Πόντου» (Έκθεση του Αρχιμανδρίτη Πανάρετου) και Φωτιάδης (1988:540)

¹⁷ Σχετικά με τη Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου και της Μ. Ασίας, βλέπε ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κ (2002) *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου* (14 τόμοι, Θεσσαλονίκη, «Ηρόδοτος»), ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κ. (2004) *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου* (Αθήνα, Έκδοση του Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία), ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ Κ.- ΒΟΛΑΚΗΣ Ι. (1925) *Σύγχρονος Γενική Ιστορία του Πόντου* (Αθήνα), ΜΑΥΡΗ ΒΙΒΛΟΣ διωγμών και Μαρτυριών του εν Τουρκία ελληνισμού 1914-1918 (έκδοση Οικουμενικού Πατριαρχείου, εν Κωνσταντινουπόλει 1919), ΤΣΙΡΚΙΝΙΔΗΣ Χ (1995) “*Επί τέλους τους ξεριζώσαμε*”... *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου, της Θράκης και της Μικράς Ασίας, μέσα από τα γαλλικά αρχεία* (Θεσσαλονίκη) κ.ά.

¹⁸ Α.Υ.Ε./1921/Κ.Τ.Ε./9/Α.113.1921/Εκτοπισμός γυναικών και παιδιών στην Τουρκία, τη Μικρά Ασία και τις γειτονικές χώρες, Αναφορά που παρουσιάστηκε απ' την 5^η Επιτροπή, Γενεύη (22-9-1921)

¹⁹ Α.Υ.Ε./1921/Κ.Τ.Ε./9/Κ.281.Μ.218./1921/IV/Εργασία Ερευνητικής Επιτροπής σχετικά με τον εντοπισμό γυναικών και παιδιών στην Τουρκία και τις γειτονικές χώρες, Γενεύη (28/5/1921).

Το μεγαλύτερο μέρος των Κρυπτοχριστιανών, επηρεασμένο απ' τις δυσκολίες αναγνώρισης, δεν κινητοποιείται, αναμένοντας καταλληλότερες συνθήκες για να προχωρήσουν στην αναγνώρισή τους ως Χριστιανών. Οι ραγδαίες όμως εξελίξεις (1^{ος} παγκόσμιος Πόλεμος, διώξεις, Γενοκτονία, Μικρασιατική Καταστροφή) απέτρεψαν αυτή την εξέλιξη. Τελικά η Συνθήκη Ανταλλαγής των ελληνοτουρκικών πληθυσμών που υπογράφεται στις 30 Ιανουαρίου 1923, η οποία προβλέπει στο άρθρο 1 την ανταλλαγή με βάση το θρήσκευμα, τους καταδικάζει ως οριστική παραμονή στην Τουρκία.

Υπάρχουν πολλές καταγεγραμμένες μαρτυρίες στην απέναντι όχθη για την ύπαρξη των Κρυπτοχριστιανών στις ημέρες μας. Σ' ένα τολμηρό για τα δεδομένα της Τουρκίας δημοσίευμα του περιοδικού «Aktuel» της Κωνσταντινούπολης, η δημοσιογράφος Gulden Aydın, αναφερόμενη στην εθνική ταυτότητα των κατοίκων Iskenderli (Αλεξανδροχώρι) της περιοχής Τόνιας νοτιοανατολικά της Τραπεζούντας, διακρίνει ολοφάνερα τα ίχνη της ορθόδοξης παράδοσης στο χωριό, όπου όλοι μιλούν «ποντιακά», τα παιδιά μαθαίνουν τα τουρκικά μόνο όταν πηγαίνουν στο σχολείο, ενώ ρωμείκα είναι τα τοπωνύμια και τα ονόματα {...} Ακόμη κι αν έχουν σβηστεί τα παλαιά τους ονόματα με το νόμο περί επωνύμων, όμως συστήνονται ως τα παιδιά των Μομάντων, Πασκάλων, Ξεσκάλων {...} Οι γυναίκες είναι πολύ άνετες στο χωριό {...} Η δημοσιογράφος πηγαίνει στο σπίτι της 94χρονης Fatma Gundal, με την οποία αδυνατεί να συνεννοηθεί, οι νύφες της κάνουν τη μετάφραση... Της λέει ότι «τα ποντιακά δεν τα μάθαμε απ' τον αέρα» {...} Η ξεναγός Leman Ozturk της δηλώνει «Γιατί ν' αρνηθούμε τον εαυτό μας. Είμαστε Ρωμιοί»... Στο διπλανό χωριό Tulgari υπάρχει ένα ιεροδιδασκαλείο με υπερ100ετή ιστορία. Δείχνοντάς το, ο κοινοτάρχης Mustafa Gunaydin δηλώνει: «Εδώ ήταν το κέντρο του εξισλαμισμού κάποτε»²⁰.

Το 1939, ήρθε στην Αθήνα επιτροπή κατοίκων απ' την περιοχή του Ερζερούμ και ζήτησε απ' την κυβέρνηση να δεχθεί Κρυπτοχριστιανούς απ' την πατρίδα τους. Όμως η ελληνική κυβέρνηση αρνήθηκε, αφενός για να μην δημιουργήσει ρωγμές στην ελληνοτουρκική φιλία και αφετέρου είχε ήδη πρόβλημα με τους πρόσφυγες απ' τη Ρωσία (*Κουκίδης, 1958: 301*).

Το 1941 κατατίθενται αιτήσεις Κρυπτοχριστιανών στην ελληνική κυβέρνηση για αναγνώρισή τους²¹. Η κυβέρνηση αρνείται να ικανοποιήσει το αίτημα, θυσιάζοντάς το στο βωμό της ελληνοτουρκικής φιλίας. Το τραγικό είναι ότι τον ίδιο καιρό η Τουρκία την ανταμείβει με τις 20 ηλικίες και το Varlik Vergisi.

Το 1954 ο γέρον Αγιορείτης μοναχός Γαβριήλ Διονυσιάτης, περιγράφει (σε τρίτο πρόσωπο) τη συγκλονιστική του εμπειρία απ' τη γνωριμία του με Κρυπτοχριστιανούς του Πόντου. Πήγε να λειτουργήσει και εξομολογήσει χριστιανούς σε μια εκκλησία του Γαλατά (δεν την κατονομάζει). Ο εφημέριος του ναού του είπε εμπιστευτικά ότι στο υπερώο τον αναμένει για κοινωνία και εξομολόγηση μια ομάδα 10 περίπου ανδρών. Ο γεροντότερος του δήλωσε στην ποντιακή: «Είμε χριστιανοί Πάτερ, λελεύομεν τα ποδάρα'σ, να ξομολογάς και κοινωνίες μας οσήμερον και επεκεί λέγομεν την αγιοσύνη'σ κι έναν κι άλλο ντο θέλομεν» («Είμαστε χριστιανοί Πάτερ, φιλούμε τα πόδια σου, εξομολογήσέ μας και κοινωνήσέ μας σήμερα και στη συνέχεια θα πούμε στην αγιοσύνη σου και κάτι άλλο που θέλουμε»). Ο γέρον γνωρίζοντας την ποντιακή διάλεκτο, κατανόησε τι ήθελαν να του πουν. Την επόμενη μέρα τον πλησίασαν 2 απ' αυτούς και του είπαν: «Πάτερ, κατ, άλλον θα παρακαλούμεν σε. Σο χωρίον εμουν ποπάν κι έχομεν... Εγέντον 30 χρόνιε και Ανάστασιν κι εποίκαμεν, «Χριστός Ανέστη» κι έξαμεν. Ντο ψύν θα δίγομεν στον θεόν; Τα παιδιά νεμουν παντρέφκουνταν χωρίς ποπάν και στέφανα. Αποθάνομεν και θάφκουμες αλειτούργητοι... Ανάθεμα αγούτο την σκλαβίαν ... Πάτερ, έγγαμε έναν σακκί χόμαν ασα κοιμητήρια μουν ... Λελεύομέ σε διάβασον ατο να σύρομεν ατο απάν σα ταφία μουν... Δος μας και κοινωνίαν να δίγωμεν σα παιδιά

²⁰ «Aktuel» dergisi, «Pontus Muslumanlari» Istanbul 29-10-1992, sayfa 58-60.

²¹ A.Y.E./1938-1941/B/16/Τμήμα Τουρκίας/32/ «Αιτήσεις εξισλαμισθέντων χριστιανών Ποντίων δια την παλινόστησίν των εις Ελλάδα»

μουν... Ποίσον μας κι έναν «Ανάστασιν» ν' ακούσωμεν το «Χριστός Ανέστη» κι ατότε ας αποθάνομεν»²².

Η καταγραφή του επόμενου περιστατικού έγινε στο σπίτι του πρόσφυγα Θεόδωρου Κωνσταντινίδη στα Σούρμενα Αττικής, το Μάρτιο του 1992. Αναφέρεται σε μια γυναίκα που κατά τη γενοκτονία έχασε το σύζυγό της, απ' τα 3 παιδιά της, ήρθε σώθηκε μαζί της μόνο η κόρη της, ενώ τα 2 αγόρια της χάθηκαν στην Τουρκία. Στη Δράμα όπου εγκαταστάθηκε ζούσε στην απόλυτη φτώχεια και κάποια στιγμή σκέφτηκε να πάει πίσω στην πατρίδα της τη Ριζούντα, μήπως και κατορθώσει να πάρει ένα δοχείο με χρυσές λίρες και πολύτιμα κοσμήματα που είχε χτίσει στο φούρνο του σπιτιού της. Πραγματικά το έκανε, βρήκε το σπίτι της, όπου έμενε ένας Τούρκος Συνταγματάρχης. Γνωρίστηκαν, ήταν καλός άνθρωπος. Τη φιλοξένησε μερικές ημέρες. Του είπε για τα 2 αγόρια της και αυτός ερεύνησε και έμαθε ότι ο ένας σκοτώθηκε κι ο άλλος αγνοείται. Του μίλησε για τις κρυμμένες χρυσές λίρες, υποσχόμενη να του δώσει τις μισές αν τη βοηθούσε, εξηγώντας του ότι εκτός απ' τη φτώχεια της, είχε και μια κόρη να παντρέψει. Βρέθηκε ο θησαυρός, έγινε η μοιρασιά και το πρόβλημα ήταν πώς θα τα περάσει απ' τα σύνορα. Ο Συνταγματάρχης την καθσύχασε ότι θα τη βοηθήσει, συνοδευοντάς την ο ίδιος μέχρι τα σύνορα. Την ημέρα της αναχώρησης, την περίμενε ένα φορτηγό με 10 μπαούλα. Ο Συνταγματάρχης της δήλωσε ότι αυτό ήταν δώρο απ' αυτόν για την κόρη της, θεωρώντας ότι έπρεπε να την ξεχρεώσει μια και έμενε στο σπίτι της. Στη Δράμα συγκεντρώθηκε πολύς κόσμος να δει την προίκα της κόρης. Σ' ένα μπαούλο βρήκαν μια φωτογραφία του Τούρκου με τη γυναίκα του. Από πίσω έγραφε: «Αγαπητή μου μητέρα, είμαι ο γιος σου που σώθηκα, αλλά δεν μπορούσα να σου μιλήσω. Ότι θέλεις εσύ κι η αδελφή μου, θα είμαι στη διάθεσή σας, είμαι κοντά σας...»²³.

Το ελληνικό κοινοβούλιο, τον Απρίλιο του 1992 ασχολήθηκε με το ζήτημα των Κρυπτοχριστιανών. Οι Βουλευτές Λ. Κωνσταντινίδης, Χ. Καστανίδης και Θ. Κατσανέβας έθεσαν σημαντικούς προβληματισμούς στο σώμα, που στην πλειοψηφία του είχε πλήρη άγνοια του ζητήματος αυτού. Ο Θ. Κατσανέβας δήλωσε ότι «η ύπαρξη 300.000 ή και περισσότερων Ελλήνων Ρωμιών εξισλαμισμένων Κρυπτοχριστιανών στην Τουρκία, πρέπει ν' ανασυρθεί απ' τη λήθη της εξωτερικής μας πολιτικής, τη στιγμή μάλιστα που η Τουρκία μιλάει για καταπίεση της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης. Προτείνω την ίδρυση νέου Προξενείου ή τη μεταφορά του υπάρχοντος απ' την Αδριανούπολη στην περιοχή της Τόνιας, όπου κατοικούν οι περισσότεροι απ' αυτούς τους Έλληνες»²⁴

ΠΗΓΕΣ

- ΑΝΑΡΙΩΤΗΣ Ν* (1974) Κρυπτοχριστιανικά κείμενα (Θεσσαλονίκη)
- ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ Γ* Γεώργιος (1986) *Σύγχρονος Γενική Ιστορία του Πόντου* (Αθήναι 1925, επανέκδοση « Κυριακίδης», Θεσσαλονίκη).
- BRYER Antony* (1970) *The Toyrkokratia in the Pontos*» (Η τουρκοκρατία στον Πόντο), («Neoellinika» Austin – Texas / USA).
- VRYONIS SP* (1986) *The decline of medieval hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the 11th through 15th century* («Η παρακμή του μεσαιωνικού ελληνισμού στη Μικρά Ασία και η διαδικασία εξισλαμισμού, 11^{ος}-15^{ος} αιώνας», μετάφραση Κ. Γαλαταριώτου, Μ.Ι.Ε.Τ., 1996)
- ΓΛΥΚΑΤΖΗ –ΑΡΒΕΛΕΡ Ε* (2000) Οι εξισλαμισμοί και εκτουρκισμοί στη Μικρά

²² Ποντιακή Εστία, τόμος 9, Θεσσαλονίκη (1958) Γαβριήλ (Μοναχός Αγίου Όρους): «Ανείπωτον μαρτύριον ζουν οι Κρυπτοχριστιανοί του Πόντου», σελίδες 4827-4830.

²³ Αρχείο Κώστα Φωτιάδη/Προφορική μαρτυρία Θεόδωρου Κωνσταντινίδη, ετών 72, Ιασωνίδου 23, Σούρμενα Αττικής. Καταγραφή: Όλγα Ντέλια, 14/10/1992.

²⁴ Εφημερίδα «Ποντίκι», Αθήνα, 07/04/1992. «Τί γίνεται με τους Έλληνες Κρυπτοχριστιανούς του Πόντου»;

Ασία (Εισήγηση στο συνέδριο του Δημοκρίτειου Παν/μίου Θράκης, με θέμα: «Ο βίαιος εξισλαμισμός και εκτουρκισμός της Μικράς Ασίας και της Κύπρου απ' τους Τούρκους», Θεσσαλονίκη, «Κυριακίδης»).

-DAWKINS M (1933) *The Crypto-Christians of Turkey* (in to «Byzantium» v. 9th Paris-liege-Bruxelles).

-ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ Σάββας (1870): «*Ιστορία και στατιστική της Τραπεζούντας και της περί ταύτην χώρας*» (Εν Κωνσταντινούπολει).

-ΚΟΥΚΙΔΗΣ Κ (1958) *Κόσμοι της Ανατολής* (Αθήνα).

-LOWRY Heath (1981) *Trabzon Şehrini' in İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583* (Εξισλαμισμός και Εκτουρκισμός της Τραπεζούντας:1461-1583). (Boğaziçi Üniversitesi Yayınları. Istanbul.)

-ΣΑΡΡΗΣ Ν (1990) *Οσμανική πραγματικότητα* (τόμοι 2, Αθήνα «Αρσενίδης»).

-SHERRARD P. (1965) *Constantinople. Iconography of a Sacred city* (Κωνσταντινούπολη. Εικονογραφία μιας ιερής πόλης) (London).

-SKENDI ST (1967) *Crypto-Christianity in the Balkan area under the Ottomans* (in the “American Association for the Advancement of Slavic Studies”, p. 228)

-ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ Περικλής(1866) *Η εν Πόντω ελληνική φυλή, ήτοι τα Ποντικά*» (Αθήναι).

-ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κ (1988): «*Οι εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας και οι Κρυπτοχριστιανοί του Πόντου*», (Θεσσαλονίκη, «Κυριακίδης»).

-ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κ (1996) *Η εθνική και θρησκευτική συνείδηση των Ελλήνων του Πόντου* (Πανηγυρικός λόγος εκφωνηθείς στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη)

-ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ, Μητροπολίτης Τραπεζούντας(1933) *Η εκκλησία Τραπεζούντος* («Αρχεόν Πόντου», τόμος 4 και 5, Αθήναι).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Α. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΑΝΑΡΓΥΡΟΥ ΦΑΙΝΤΑΛΗ

(Δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Ανατολή», στο τεύχος Οκτωβρίου 2004)

Πρόκειται για την περίπτωση ενός Μικρασιάτη Έλληνα ο οποίος στα δύσκολα χρόνια, που ακολούθησαν την Μικρασιατική Καταστροφή, κατάφερε, με απίστευτες προσπάθειες και επιμονή, να εντοπίσει στην Ανατολή δεκάδες παιδιά των οποίων είχαν χαθεί τα ίχνη και να τα επανασυνδέσει με τις οικογένειες τους.

Αυτός ο άγνωστος, με την ηρωική για τις συνθήκες της εποχής δράση, είναι ο Ανάργυρος Φαϊδαλής. Καταγόταν από τη Σύλατα (ή Ζήλα), της Καππαδοκίας, ένα χωριό σε απόσταση δύο ωρών από τη Νεάπολη, με 1100 κατοίκους, εκ των οποίων οι 800 Έλληνες και ελληνόφωνοι.

Ο Φαϊδαλής, στην Κωνσταντινούπολη ασκούσε το επάγγελμα του τυρέμπορου.

Μετά την Καταστροφή ταξίδευε συχνά στην Μ. Ασία για επαγγελματικούς λόγους. Εκεί άρχισε να συναντά Έλληνες οι οποίοι είχαν εξισλαμισθεί κατά την περίοδο των διωγμών. Με κίνδυνο της ζωής, τους έφερνε στην Κωνσταντινούπολη και τους βοηθούσε να επανακτήσουν την θρησκεία τους. Είχε δύο παιδιά τον Ζαχαρία και την Μαρίκα. Πολλές μαρτυρίες Ομογενών της Πόλης συγκλίνουν στο συμπέρασμα ότι και ο γιός του Ζαχαρίας συνέχισε το έργο του πατέρα με τον ίδιο ζήλο.

Ο γράφων Άρης Κυριαζής συνάντησε αρκετά άτομα που έτυχε να γνωρίσουν τον Ανάργυρο Φαϊδαλή. Όλοι όμως έδιναν σχεδόν τις ίδιες γενικές πληροφορίες χωρίς να γνωρίζουν περισσότερες

λεπτομέρειες . Το γεγονός αυτό οφείλεται μάλλον στην μυστικότητα την οποία απαιτούσε η δραστηριότητα του κάτι που διατηρήθηκε και από τον γιό του.

Γι' αυτό, το ντοκουμέντο που δημοσιεύουμε είναι η μοναδική γνωστή γραπτή πηγή που μας πληροφορεί με λεπτομέρειες για την δράση του Φαϊδαλή. Πρόκειται για μία χειρόγραφη επιστολή του ιδίου που απευθύνεται προς τον Έλληνα Πρόξενο της Κωνσταντινούπολης. Κατ' εκτίμηση είναι γραμμένη την δεκαετία του 1930 κι αποτελεί μία έκκληση προς την Ελληνική πολιτεία για να συμβάλλει στο έργο του.

Εάν κρίνουμε από το γεγονός ότι ήταν αδύνατο να βρεθούν όλα τα "χαμένα παιδιά" της Μικρασιατικής Καταστροφής, θα πρέπει να θεωρείται σχεδόν βέβαιο ότι ακόμη και σήμερα ζουν στην Ανατολή τ' απομεινάρια του Μικρασιατικού Ελληνισμού.

Κείμενο και αρχείο: Άρης Κυριαζής.

ΑΡΗΣ ΚΥΡΙΑΖΗΣ

Ο Άρης Κυριαζής γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Φοίτησε στην αστική σχολή του Ζαπείου Παρθεναγωγείου και στη συνέχεια στο Ζωγράφειο Γυμνάσιο - Λύκειο. Είναι απόφοιτος της Οδοντιατρικής Σχολής. Ζει και εργάζεται ως οδοντίατρος στον Άλιμο Αττικής. Πρόσφατα έχει εκδώσει το βιβλίο με τίτλο "Παλιννόστηση στις γλυκές πατρίδες" το οποίο περιλαμβάνει σπάνια στοιχεία για την αποκατάσταση των εκτοπισθέντων ελληνικών πληθυσμών μετά την λήξη του 1ου Παγκοσμίου Πολέμου.

Τηλ: 210 9882033 - 210 9830889.

Η ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΦΑΪΝΤΑΛΗ

Εντιμώτατε κ. Πρόξενε

Εσωκλείστως προσφέρω εις τρεις καταλόγους με τας διαφόρους περιπτώσεις των 31 υποδεικνυομένων αλλαξοπιστησάντων με πολύ λυπηράς συνθήκας και αντιξόους περιόδους, έγγραφα και στον σχετικόν (θλιβερόν επίλογον) των θυμάτων αυτών της απαισίας εκείνης τραγωδίας της λεγομένης του Πόντου, ίσως εν τω μέτρω των δυνάμεων μου γίνομαι διερμηνεύς προς κατατόπισιν Σας.

Διατελώ μετ' άκρας υπολήψεως

Ανάργυρος Ρ. Φαϊδαλής

Ο θλιβερός επίλογος

Μετά τήν κατάπαυσιν της ανταρτικής και ανταλλακτικής περιόδου μέχρι το 1924 διεσπάρησαν ανά τα αχανή βάθη της Ανατολής και περισυνελέγησαν υπό διαφόρων Τούρκων εν μικρά ηλικία από 3 μέχρι 10 ετών τα απομεινάρια της ρηθείσης θεομηνίας. Μέχρι της ενηλικιώσεως των υπηρέτησαν έναντι πινακίου φακής ως άλητες εις διάφορα βοσκικά, γεωργικά κι εις άλλας στιδήποτε υπηρεσίας και μπόρεσαν να συντηρούμενοι να σώσουν το κεφάλι τους. Όταν όμως ενηλικιώθησαν ήσαν υποχρεωμένοι δια την στρατιωτικήν τους θητείαν επομένως υπήρχε ανάγκη να εφοδιασθούν με βιβλιάρια ταυτότητας (δηλ. Νουφούσια). Άθελαβρέθησαν προ διαφόρων απαιτήσεων των κρατικών υπαλλήλων. 1ον Η κατ' ευθείαν εις εξισλαμιστικώ τω τρόπω (δηλ. όνομα, επώνυμον, πατρός, μητρός κι ως θρήσκευμα Ισλαμικόν). 2ον Η υπό εξομοτικόν όνομα, Ισλαμικόν δε θρήσκευμα, επώνυμο πατρικό, μητρικό όνομα καθ' εαυτού Ελληνικά. 3ον Άλλοι δε κατ' ευθείαν αρνηθέντες την ταυτότητα τους διά διαφόρους αποχρώντας λόγους έλαβαν κατ' ευθείαν Αρμενικά νουφούσια (καθότι οι Αρμένιοι μη υπαγόμενοι εις την ανταλλαγήν ήσαν απείρακτοι). 4ον Αι δε γυναίκες άλλαι μεν υπανδρεύθησαν μετ' Αρμενίων, άλλαι δε έλαβον κατ' ευθείαν Αρμενικά νουφούσια και διασώθησαν. Δεν θα αναφέρω εδώ περί των εκβιασμών καθότι πολλαί Ελληνίδες υπανδρεύθεισαν δια της βίας μετά Μουσουλμάνων Τούρκων, κι μερικοί εκ των ημετέρων λαβόντες Μουσουλμανίδας φυσικώ τω λόγω η επιμηξία αυτή

έφερε αναστατώσεις οικογενειακές, ούτως ώστε τώρα πλέον είναι αδύνατος η απαλλαγή από την περιπλοκή αυτήν και κατά χιλιάδας εχάθησαν.

Ο σύνδεσμος "NAZIANZOS" των Καρβαλιωτών που εδρεύη στὰς Αθήνας με εξυπηρέτησεν πάρα πολύ κι εφάνη εις το ύψος του προορισμού του, καθότι ανέλαβε μετά προθυμίας κι εδημοσίευσε με τον Προσφυγικό κόσμο Αθηνών και την Μακεδονία Θεσ/λονίκη ως και διά του Ελλ. Ερυθρού Σταυρού, και δια των ραδιοφωνικών εκπομπών Αθηνών Θεσ/λονίκης, κι ευρέθησαν πλείσται οικογένειαι, κι εγώ έγινα ο κρίκος της αλληλογραφίας κι αλληλογνωριμίας. Έστειλα κι άλλον κατάλογον ίσως να ευρεθούν κι άλλοι. Λαμβάνω κάθε εβδομάδα αρκετά γράμματα από διάφορες περιοχές της Ελλάδας οι οποίοι με θερμές παρακλήσεις ζητοῖν ἀπὸ ἐμὲ σαν καμμιὰ σανίδα σωτηρίας να τους βρῶ αν εἶναι δυνατό τους χαμένους των.

Φαντασθῆτε κ. Πρόξενε τι χαρά κι αγαλλίαση ἐπροξένησε η υπόθεσις αυτή, διότι ὕφερα ἀπὸ 25 - 30 χρόνια να ευρεθούν συγγενολόγια κι σαν μάρτυρες ανεστημένοι να ἔλθουν εις ἐπικοινωνία σαν να γίνεται καμιά Νεκρανάστασις σε μία οικογένεια, ὡ του θαύματος σου Κύριε, κι εγώ μερικὲς φορές ἀπὸ τη συγκίνησι μου κλαίω. Με τι δυσκολίες ἀντιπαλαίω δεν μπορῶ να σας περιγράψω μιά μόνη περίπτωσι θα σας περιγράψω για να ἀντιληφθεῖτε κι εσεῖς το μέγεθος της πολυπλόκου αυτής ἐργασίας. π.χ. εἶναι η περίπτωση του Γεωργίου Ταρακτζόγλου του ογδόου δου της σειράς.

Έχει κατ' ευθείαν Τουρκικὸ Μουσουλμανικὸ ὄνομα με πατέρα Αβδουλλάχ και μητέρα Χαβά δηλ. την πρωτόπλαστο Εύα. Η γυναίκα του εἶναι η Χαϊκανοὺς Σαμάν κόρη της Σουρπὶκ κι ἔχουν τρία κορίτσια 13 - 4 - 1 ἐτῶν. Ανύπαντροι, ἀστεφάνωτοι, ἀβάπτιστες κι χωρὶς νοουφούσια τα μικρά. Τον μὲν Γεώργιον τον ἔχρισαν διά του ἁγίου Μύρου, την δε Χαϊκανοὺς ἐβαπτίσαμε και την ονομάσαμε Μαρίαν, βεβαίως στα Πατριαρχεία.

Απὸ δὲ το δικαστήριον πήραμε του ἐκχριστιανισμοῦ των τας δικαστικὰς ἀποφάσεις, τώρα θα ἀποταθούμε στη Δημαρχεία για τον πολιτικὸ γάμον τους, ἤφερα στα Πατριαρχεία για την στέψη τους. Μετά τας δια τυπώσεις αυτὰς θα βγάλουμε τα Νοουφούσια των μικρῶν κορασιδῶν και τελευταία θα τα βαπτίσουμε κι αυτὰ και τοιουτοτρόπως θα συμπληρωθῆ η περιπέτεια της οικογενείας αυτής.

Κατὰ τον Απόστολον (το μὲν πνεῦμα πρόθυμον ἀλλὰ η σὰρξ ἀσθενής) δηλ. η οικονομική μου κατάστασις δεν ἔχει περισσοτέρα ἀντοχή και κατὰ τον Δημοσθένη ἄνδρες Αθηναῖοι που ἔλεγε δεῖ δεῖ χρημάτων, αυτὰ με λόγια δεν γίνονται, μέχρι σήμερον εγώ ἐξ ἰδίων μου κατεξοδεύτηκα μέχρι 2 δύο χιλιάδων λιρῶν, ἐπὶ τρία χρόνια καταγίνομαι.

Και καθὼς μας λέγουν ἑκατοντάδες οικογένειες υπάρχουν ἐκεῖ κι ὅσο ἀλληλοακούονται προσπαθοῦν κι ἔχουν τον πόθο να ἔλθουν κι αυτοί. Και το κυριότερο ζήτημα εἶναι το ζήτημα της ευρέσεως Στέγης και ἐργασίας. Εγὼ οικονομική ἀντοχή δεν ἔχω περισσότερη κι σταματῶ Αυτὰ τα γράφω μετὰ λύπης οδυνηρὰς συλλογιζόμενος την ἀξιοκατάκριτο θέσι των δυστυχῶν αυτῶν ἐγκαταλελειμμένων ὁμοεθνῶν μας. Πλεως αυτῶν ο θεός.

ο ἴδιος (Ανάργυρος Φαῖδαλῆς)

B. ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΕΛΛΑΔΙΤΩΝ ΓΙΑ ΚΡΥΠΤΟΧΡΙΣΤΙΑΝΟΥΣ

«Σε ταξίδι μου στον Πόντο κατὰ τα τέλη Ιουλίου του 1996 με τους φίλους μου Καμπουρίδη Λάζαρο και Υφαντίδη Ἄρη, στις 20 Ιουλίου 1996 συνέβη το ἐξῆς περιστατικὸ. Ενώ ανεβαίναμε το μονοπάτι προς την Παναγία Σουμελά, μας πλησίασε κάποιος κύριος που μας πρόσεχε ἀπὸ ὦρα, συνοδευόμενος ἀπὸ 2 ἀγόρια και μια κοπέλα, ἀκούγοντὰς μας συνεχῶς να μιλάμε ἐλληνικά. Εἶπε “εσεῖς εἶστε τ’ ἐμετέρ’ς, εγὼ πα Ἑλληνας εἶμαι” («Εσεῖς εἶστε δικοί μας, κι εγὼ Ἕλληνας εἶμαι»). Μας διηγήθηκε ὅτι οι γονεῖς και οι παππούδες του ἐμειναν ἐκεῖ γιατί το 1923 δεν μπόρεσαν να υπαχθῶν στην ἀνταλλαγὴ. Καθίσαμε και μας κέρασε μύρες και ψητὸ κρέας. Επέμενε να πάμε ὁπωσδήποτε στο σπίτι του να δούμε τις εἰκόνες και τα οικογενειακά του κειμήλια, ὁμως η ὕπαρξις ἀνθρώπων των μυστικῶν υπηρεσιῶν σε κοντινὴ μας ἀπόστασις ἀπέτρεψε αυτή την ἐξέλιξι»

«Σε ἐπόμενο ταξίδι μου στον Πόντο μέσω ταξιδιωτικῶ γρᾶφείου ὁμογενούς της Κωνσταντινουπόλης, στις 2 Ιουλίου 1998 σε στενὸ δρόμο του κέντρου της Τραπεζούντας συνέβη το ἐξῆς περιστατικὸ: Κάποιος κύριος γύρω στο 50, που μας ἀκούγε για αρκετὸ χρόνο να μιλάμε,

ακολουθώντας μας και κάποια στιγμή μας πλησίασε, μας χαιρέτησε και είπε "γώ πα Έλληνας είμαι" («Κι εγώ Έλληνας είμαι»). Μας είπε ότι είναι Πολιτικός Μηχανικός με μεγάλο τεχνικό γραφείο στο κέντρο της πόλης. Ζήτησε να μάθει το ξενοδοχείο μας και μας επισκέφτηκε εκεί με τη γυναίκα του, τις 2 κόρες του και τη λίρα. Μας εξομολογήθηκε ότι έχει 2 καημούς στη ζωή του: Ο πρώτος που η Ελλάδα τους εγκατέλειψε στην τύχη τους και ο δεύτερος η επιθυμία του να παντρεύει τις κόρες του με Χριστιανούς»

Οι δύο αυτές μαρτυρίες είναι του συνταξιούχου δασκάλου Δημόπουλου Ευστρατίου, τ. συνεργάτη του γραφείου του Μορφωτικού Συμβούλου του ελληνικού Προξενείου της Κωνσταντινούπολης, την Κυριακή 23 Μαΐου 2010, και ώρα 18.30, στο σπίτι του, οδός Αργολίδος, Αδάμες Κηφισιάς, Αττική.

«Σε ταξίδι μου στην Τουρκία οδικώς το 1987, με το φίλο μου Αριστεΐδη Μέμμο, φαρμακοποιό, μετά την Κωνσταντινούπολη πήγαμε στη Σμύρνη. Εκεί, στην κεντρική ανοιχτή αγορά της πόλης, το Μεγάλο Σάββατο, συνέβη το εξής περιστατικό: Ενώ μιλούσαμε μεγαλόφωνα με το φίλο μου, μας πλησίασε κάποιος που μας άκουγε, μας ρώτησε -σε πολύ καλά ελληνικά - από πού είμαστε, και αφού βεβαιώθηκε ότι είμαστε απ' την Ελλάδα, μας αποκάλυψε ότι είναι Χριστιανός, αλλά δεν το ομολογεί για να μην έχει συνέπειες και μας δήλωσε ότι το βράδυ θα κάνουν όλοι μαζί Ανάσταση, καλώντας ταυτόχρονα και μας. Μας περιέγραψε με λεπτομέρειες το μέρος στο οποίο θα γίνει αυτό. Πήγαμε το βράδυ, ρωτήσαμε πολλούς, όμως δεν κατορθώσαμε να βρούμε το μέρος. Ίσως επειδή ρωτούσαμε για μια εκκλησία, η οποία όμως δεν υπήρχε»

Μαρτυρία του Διευθυντή του 9^{ου} Δημοτικού Σχολείου Χαλανδρίου Χάρβαλου Πέτρου, στο γραφείο του Σχολικού Συμβούλου της 24^{ης} Περιφέρειας ΠΕ Αθήνας, οδός Πλάτωνος 14 Χαλάνδρι, 1^{ος} όροφος, τη Δευτέρα 16 Μαΐου 2011 και ώρα 12.00-13.00.

Η Ελληνική Ναυτική Ισχύς κατά τους Πολέμους της Γαλλικής Επανάστασης και τους Ναπολεόντειους Πολέμους, 1792-1815²⁵

Δρ. Ζήσης Φωτάκης, Λέκτορας Ναυτικής Ιστορίας, Σχολή Ναυτικών Δοκίμων

Οι Ναπολεόντειοι πόλεμοι αποτελούν ορόσημο της ιστορίας των σύγχρονων χρόνων. Το να διακρίνει κανείς τις γεωπολιτικές από τις οικονομικές τους συνέπειες σε κρατικούς σχηματισμούς είναι μάλλον απλό, η μελέτη όμως της αντίστοιχης εμπειρίας ενός έθνους που στερείται κράτους, όπως το ελληνικό την εποχή εκείνη, είναι περισσότερο απαιτητική. Στόχος της παρούσας εισήγησης είναι να εξετάσει τον αντίκτυπο των ναπολεόντειων πολέμων στην ίδρυση του σύγχρονου ελληνικού κράτους εστιάζοντας στην εμπόλεμη ανάπτυξη της ελληνικής εμπορικής ναυτιλίας, μιας και τα υλικά κέρδη της και η ναυτική της ισχύ αποδείχθηκαν καθοριστικά για τη χειραφέτηση του ελληνικού λαού από την οθωμανική κυριαρχία τη δεκαετία του 1820.

Οι ναυτικές επιχειρήσεις των Ναπολεόντειων Πολέμων ξεκίνησαν με τη σύμπληξη, το 1793, του Πρώτου Συνασπισμού εναντίον της Γαλλίας από τη Μεγάλη Βρετανία και τα περισσότερα κράτη της Κεντρικής και της Ανατολικής Ευρώπης. Η βρετανική κυβέρνηση αποφάσισε να αναβιώσει την περιφερειακή στρατηγική που είχε εφαρμόσει ο Πιτ ο πρεσβύτερος κατά τον Επταετή Πόλεμο, προκειμένου να μεγιστοποιήσει την κινητικότητα και τον αιφνιδιασμό που μπορούσε να παράσχει η βρετανική ναυτική ισχύς εναντίον των Γάλλων.²⁶ Η στρατηγική αυτή απαιτούσε, μεταξύ άλλων, έναν αρκετά αλλά όχι υπερβολικά στενό αποκλεισμό του γαλλικού στόλου, με στόχο να στραγγαλισθεί το Γαλλικό θαλάσσιο εμπόριο και να δελεαστεί ο γαλλικός πολεμικός στόλος να εξέλθει προς ναυμαχία στην ανοικτή θάλασσα.²⁷ Η αποτελεσματικότητα αυτής της στρατηγικής που εφαρμόστηκε, κατά κανόνα, ως τη ναυμαχία του Τραφάλγκαρ τον Οκτώβριο του 1805, δεν ήταν η αναμενόμενη για ποικίλους λόγους. Κατ' αρχήν, ο Λόρδος Χόου, ο βρετανός στόλαρχος και, ως ένα βαθμό, κι ο διάδοχός του Λόρδος Nelson, δεν επέδειξαν την αναγκαία εμμονή στην επιβολή της.²⁸ Επιπλέον, το έργο τους δεν βοηθήθηκε από τον περιορισμένο αριθμό των Βρετανικών καταδρομικών και τη χαμηλή επίδοση ορισμένων βρετανικών ναυτικών μονάδων, των οποίων τα στενά αμπάρια δεν μπορούσαν να αποθηκεύσουν επαρκή εφόδια για πλόες απαιτούμενης διάρκειας είκοσι και πλέον εβδομάδων.²⁹ Οι φουρτούνες, οι δυσμενείς άνεμοι, και οι γαλλικές καταδρομές που ακολούθησαν τη ναυμαχία της 1 Ιουνίου του 1794, δυσχέραναν επίσης το ναυτικό αποκλεισμό των γαλλοκρατούμενων παραλίων από το Βρετανικό Βασιλικό Ναυτικό.³⁰

Η μερική επιτυχία του Βρετανικού ναυτικού αποκλεισμού κατά τα δώδεκα πρώτα χρόνια των ναπολεόντειων πολέμων, οδήγησε σε έλλειψη τροφίμων και πρώτων υλών στη Γαλλία και τη γειτονιά της, μια έλλειψη που εντάθηκε από την πολιτική αναστάτωση που προήλθε από τη Γαλλική

²⁵ Η παρούσα εισήγηση αποτελεί βελτιωμένη εκδοχή του άρθρου Fotakis, Z., "The background to the Establishment of the Modern Greek State: Greek Sea-Power and the Napoleonic Wars 1792-1815" στο *XXXV International Congress of Military History* (Porto, 2009), σελ. 951-957

²⁶ Potter, E.B. & Nimitz, C.H., *Seapower a Naval History* (Prentice Hall: Englewood Cliff, N.J., 1960), σελ. 109

²⁷ Reynolds, C.G., *Command of the Sea: The History and Strategy of Maritime Empires* (Morrow: New York, 1974), σελ. 305

²⁸ Ο.π., σελ. 293. Rodger, N.A.M., *The Command of the Ocean; a Naval History of Britain, 1649-1815* (Allen Lane & National Maritime Museum: London, 2004), σελ. 529

²⁹ Rodger, *The Command of the Ocean*, σελ. 422

³⁰ Ο.π., σελ. 529. Reynolds, *Command of the Sea*, σελ. 294. Harding, R., *The Evolution of the sailing navy, 1509-1815*, (Macmillan Press: London, 1995), σελ. 138

Επανάσταση και από την κλιμακούμενη πολεμική προσπάθεια του στρατού του Ναπολέοντα.³¹ Το έλλειμμα αυτό της Γαλλίας σε υλικούς πόρους τελικά καλύφθηκε, σε μικρό αλλά αξιοσημείωτο βαθμό, από την ελληνική εμπορική ναυτιλία.

Η ουσιαστική ελληνική ναυτιλιακή δραστηριότητα των νεότερων χρόνων είχε μόνο λίγες δεκαετίες ζωής όταν ξεκίνησε η Γαλλική Επανάσταση. Πριν από αυτή, το ελληνικό εμπορικό ναυτικό είχε εστιάσει τις δραστηριότητές του στην Ανατολική Μεσόγειο, ανταγωνιζόμενο την κυρίαρχη ναυτιλιακή θέση της Γαλλίας στη θάλασσα αυτή.³² Αξιοποιώντας όμως τη μεγάλη πτώση της γαλλικής ναυτιλίας στη Μεσόγειο, λόγω του βρετανικού ναυτικού αποκλεισμού, το άνοιγμα της Μαύρης Θάλασσας και την αυξανόμενη εξάρτηση της Δυτικής Ευρώπης από το σιτάρι των παραλίων της,³³ καθώς και την αποδυνάμωση της ενετικής, της γενουατικής³⁴ και της Μαλτέζικης ναυτιλίας, όταν τα αντίστοιχα κράτη κατακτήθηκαν από τα στρατεύματα του Ναπολέοντα στην δεκαετία του 1790,³⁵ Έλληνες ναυτικοί από το νησί της Ύδρας και, σε μικρότερο βαθμό, από τα νησιά των Σπετσών και των Ψαρών³⁶ εισήγαγαν λαθραία σιτηρά στη νότια Γαλλία και τη γαλλοκρατούμενη Ιταλία.³⁷ Το λαθρεμπόριο αυτό διευκολύνθηκε από την ύψωση σημαιών ευκαιρίας (αγγλικών, ρωσικών, του Βασιλείου των Δύο Σικελιών, κ.λπ.) στα ελληνικά πλοία,³⁸ από τη συχνή συνενοχή σ' αυτό των οθωμανικών αρχών,³⁹ τη νέα θετική ναυτιλιακή πολιτική που είχε θεσπίσει ο Σελήμ ΙΙΙ για όσα πλοία έφεραν την Οθωμανική σημαία,⁴⁰ καθώς και από την ευκολία με την οποία τα μεσαίου μεγέθους, ελαφρά, ταχεία και καλά κυβερνώμενα ελληνικά πλοία έσπαζαν το βρετανικό ναυτικό αποκλεισμό. Το ελληνικό λαθρεμπόριο διευκολύνθηκε επίσης από τις γαλλικές αρχές αλλά και από γάλλους πολίτες που παρείχαν γενναιοδωρη αμοιβή στους Έλληνες ναυτίλους για τους κινδύνους που αυτοί πρόθυμα αναλάμβαναν.⁴¹

Η αλήθεια βέβαια είναι ότι η ελληνική ναυτιλιακή συμμετοχή στον εφοδιασμό της Γαλλικής πολεμικής προσπάθειας δεν ήταν χωρίς κόστος για την Ελληνική ναυτιλία. Παρά τις αδυναμίες του βρετανικού ναυτικού αποκλεισμού, ο Nelson, και άλλοι βρετανοί ναυτικοί χτένισαν τη Μεσόγειο και συνέλαβαν έναν αρκετά μεγάλο αριθμό Ελλήνων λαθρεμπόρων⁴² που αφέθηκαν αργότερα ελεύθεροι, είτε μετά από παρέμβαση της Υψηλής Πύλης είτε λόγω της επίκλησης της ρωσικής

³¹ Γεωργίου, Ι., *Επισιτισμός Γαλλίας υπό Ελληνικής Εμπορικής Ναυτιλίας (1789-1815)*, (Αθήνα, 1969), σελ. 15-16

³² Αλεξανδρής, Κ. Α., *Η Αναβίωσις της Θαλασσίας μας Δυνάμεως κατά την Τουρκοκρατία* (Έκδοση Ιστορικής Υπηρεσίας Βασιλικού Ναυτικού: Αθήνα, 1960), σελ. 152-153

³³ Charlaftis, G., THE 'EASTERN INVASION' Greeks in the Mediterranean trade and shipping in the eighteenth and early nineteenth centuries, στο Fusaro, M., Heywood, C., Omri, M.S. (eds.), *Trade and Cultural Exchange in the Early Modern Mediterranean: Braudel's Maritime Legacy*, London: I.B. Tauris, 2009), σελ. 224

³⁴ Ειδικότερα, η εμποροναυτική σχέση που αναπτύχθηκε εκείνα τα χρόνια μεταξύ της Γένοβας και των Ελλήνων του Αιγαίου διευκόλυνε τη διείσδυση των τελευταίων στις ισπανικές θαλάσσιες μεταφορές, καθώς η Γένοβα κατείχε παραδοσιακά σημαντικό ρόλο στη διεκπεραίωση αυτών των μεταφορών. Charlaftis, THE 'EASTERN INVASION', σελ. 240

³⁵ Σίμψας, Μ., *Το Ναυτικό στην Ιστορία των Ελλήνων* (Γενικό Επιτελείο Ναυτικού: τομ. 3, Αθήνα, 1982) σελ. 204.

³⁶ Κρεμμυδάς, Β. *Ελληνική Ναυτιλία, 1776-1835* (Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδας: Αθήνα, 1985) σελ. 147-148

³⁷ Λεονταρίτης, Γ., *Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία (1453-1850)* (Ε.Μ.Ν.Ε. – ΜΝΗΜΩΝ : Αθήνα, 1987), σελ. 52. Γεωργίου, *Επισιτισμός Γαλλίας*, σελ. 16, 19, 21, 23, 42. Gelina Harlaftis and Sophia Laiou, "Ottoman State Policy in Mediterranean Trade and Shipping, c.1780-c.1820: The Rise of the Greek-Owned Ottoman Merchant Fleet" in Mark Mazower (ed.), *Networks of Power in Modern Greece*, Hurst 2008, σελ. 6-7, 9, 28

³⁸ Γεωργίου, *Επισιτισμός Γαλλίας*, σελ. 87. Κωνσταντινίδης, Τρ. *Καράβια, Καπετάνιοι και Συντροφοναύται, 1800-1830. Εισαγωγή εις την Ιστορίαν των Ναυτικών Επιχειρήσεων του Αγώνος* (Έκδοση Ιστορικής Υπηρεσίας Βασιλικού Ναυτικού: Αθήνα, 1954) σελ. 57, 62, 67. Χαρλαύτη, Τζ., *Ιστορία της Ελληνόκτητης Ναυτιλίας (16^{ος} -20^{ος} αιώνας)* (Νεφέλη : Αθήνα, 2001), σελ. 81

³⁹ Αλεξανδρής, *Η Αναβίωσις*, σελ. 228. Χαρλαύτη, *Ιστορία της Ελληνόκτητης Ναυτιλίας*, σελ. 76.

⁴⁰ Harlaftis & Laiou, "Ottoman State Policy in Mediterranean Trade and Shipping", σελ. 17-30

⁴¹ Γεωργίου, *Επισιτισμός Γαλλίας*, σελ. 31, 62, 67, 87. Αλεξανδρής, *Η Αναβίωσις*, σελ. 249

⁴² Αδαμοπούλου, Κ. & Πρασσά, Α., *Ανδρέας Μιαούλης (1769-1835). Από την υπόδουλη ως την ελεύθερη Ελλάδα* (Εστία: Αθήνα, 2003) σελ. 138

προστασίας από τους Έλληνες.⁴³ Επίσης, επιβλήθηκαν βαριά πρόστιμα σε αρκετούς Έλληνες πλοιοκτήτες, όταν οι βρετανικές αρχές της Μάλτας εντόπισαν εικονικές πωλήσεις ελληνικών πλοίων σε ντόπιους εμπόρους, στην προσπάθεια των Ελλήνων πλοιοκτητών να αποκτήσουν βρετανική προστασία.⁴⁴ Τέλος, ορισμένοι Έλληνες λαθρέμποροι συνελήφθησαν από πειρατές και φυλακίστηκαν επί μακρόν στη Μπαρμπαριά, καθώς η δραματική μείωση του εμπορίου της Βορειοδυτικής Αφρικής με τη Γαλλία και η καταστροφή του τάγματος των Ιωαννίτων ιπποτών της Μάλτας από το Ναπολέοντα το 1898, οδήγησαν σε μεγάλη έξαρση της Βερβερινής πειρατικής δραστηριότητας.⁴⁵

Οι διαθέσιμες πληροφορίες σχετικά με την κερδοφορία του ελληνικού εμπορικού ναυτικού πριν από την εφαρμογή του Ηπειρωτικού Συστήματος το 1806 είναι, δυστυχώς, ατελείς, αν και το σημαντικό της ύψος είναι αδιαμφισβήτητο. Από την άλλη πλευρά, η αντίστοιχη κερδοφορία της ελληνικής ναυτιλίας κατά την τελευταία επταετία (1807 - 1814) των ναπολεόντειων πολέμων υπήρξε ακόμα υψηλότερη, ξεπερνώντας μερικές φορές το 100% της πραγματικής αξίας των υπό διαμετακόμιση εμπορευμάτων.⁴⁶ Η τεράστια αυτή αύξηση των κερδών της ελληνικής ναυτιλίας αντικατόπτριζε την εντατικοποίηση του Βρετανικού ναυτικού αποκλεισμού των Γαλλοκρατούμενων παραλίων της Ηπειρωτικής Ευρώπης αλλά και την απαγόρευση των Βρετανικών εισαγωγών από τους Γάλλους στην Ηπειρωτική Ευρώπη.

Πιο συγκεκριμένα, το Ναπολεόντειο διάταγμα του Βερολίνου διακήρυξε το Νοέμβριο του 1806 τον αποκλεισμό των Βρετανικών νήσων, απαγόρευσε τον κατάπλου Βρετανικών πλοίων σε Γαλλοκρατούμενα λιμάνια και διέταξε την κατάσχεση όλων των βρετανικής προελεύσεως προϊόντων. Ως αντίποινα, η Βρετανική κυβέρνηση θέσπισε τον Ιανουάριο του 1807 την απαγόρευση των εμπορικών συναλλαγών των πλοίων που έφεραν σημαίες ουδέτερων κρατών με λιμάνια που παρέμεναν κλειστά σε βρετανικά πλοία. Λίγους μήνες αργότερα, τον Νοέμβριο του 1807, διακηρύχθηκε επίσης ότι όλα τα γαλλοκρατούμενα λιμάνια θα υφίσταντο νέο βρετανικό ναυτικό αποκλεισμό. Αυτή τη φορά μάλιστα ο βρετανικός αποκλεισμός υπήρξε πολύ πιο στενός δεδομένου ότι δεν υπήρχε μεγάλος γαλλικός πολεμικός στόλος μετά τη ναυμαχία του Trafalgar (1805) που θα ήταν σκόπιμο να δελεασθεί να εξέλθει προς ναυμαχία στην ανοικτή θάλασσα.⁴⁷ Επιπλέον, τα περισσότερα από τα προαναφερθέντα προβληματικά πλοία του Βρετανικού πολεμικού ναυτικού είχαν πια αντικατασταθεί με καλύτερες ναυτικές μονάδες, ενώ ο αριθμός των Αγγλικών καταδρομικών είχε τριπλασιαστεί σε σχέση με τον αντίστοιχο του 1793, ενισχύοντας έτσι την αποτελεσματικότητα του βρετανικού ναυτικού αποκλεισμού.⁴⁸

Μετά από αυτές τις εξελίξεις τα εμπορικά ναυτικά της Ύδρας, των Σπετσών και των Ψαρών αύξησαν, όπως ήδη αναφέρθηκε, την κερδοφορία τους αξιοποιώντας διάφορες μεθόδους και ευκαιρίες η προφανέστερη των οποίων υπήρξε και πάλι το λαθρεμπόριο, καθώς, η δραστηριότητα αυτή, έφερε ακόμα μεγαλύτερο κίνδυνο για όσους την αναλάμβαναν. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το ελληνικό λαθρεμπόριο σιτηρών στην Ισπανία μετά τη γαλλική εισβολή στη χώρα αυτή το 1808 και η μεταγραφή ελληνικών πλοίων στο ισπανικό νηολόγιο, μέσω εικονικών πωλήσεων σε ντόπιους

⁴³ Κωνσταντινίδης, *Καράβια, Καπετάνιοι και Συντροφοναύται*, σελ. 62

⁴⁴ *Ο.π.*, σελ. 67. Αδαμοπούλου, Πρασσά, *Ανδρέας Μιαούλης*, σελ. 168-169

⁴⁵ Γεωργίου, *Επισιτισμός Γαλλίας*, σελ. 53. Harlaftis & Laiou, "Ottoman State Policy in Mediterranean Trade and Shipping", σελ. 17

⁴⁶ Αλεξανδρή, *Η Αναβίωση*, σελ. 296

⁴⁷ Potter & Nimitz, *Seapower*, σελ. 168, 170

⁴⁸ Rodger, *The Command of the Ocean*, σελ. 422, 482

επιχειρηματίες, διεύρυνε τη συμμετοχή των Ελλήνων του Αιγαίου στις θαλάσσιες μεταφορές μεταξύ Ευρώπης και Λατινικής Αμερικής.⁴⁹

Μια εξίσου σημαντική ευκαιρία για το ελληνικό εμπορικό ναυτικό προέκυψε από την χαλάρωση του βρετανικού μερκαντιλισμού. Πιο συγκεκριμένα, η Βρετανική κυβέρνηση εγκατέλειψε τις «Πράξεις Ναυτιλίας» και την αντίστοιχη πρακτική του Βρετανικού Ναυαρχείου. Αντί δηλαδή να ελέγχει αυστηρά τα έγγραφα και την ιδιοκτησία των ξένων εμπορικών πλοίων και φορτίων, και να περιορίζει την εξυπηρέτηση του βρετανικού εμπορίου σε βρετανικά μόνο σκάφη, αποδέχτηκε ότι πολλά από τα είδη του εμπορίου που ήθελε να διατηρηθούν, μπορούσαν να διεξάγονται πια μόνο λαθραία. Θεώρησε επίσης ότι ο μόνος παράγοντας που θα έπρεπε να λαμβάνετε σοβαρά υπ' όψιν στο εμπόλεμο θαλάσσιο εμπόριο ήταν ο προορισμός του πλοίου και όχι η κυριότητά του, πραγματική ή φαινομενική. Όλα λοιπόν τα πλοία, ανεξαρτήτως σημαίας, μπορούσαν να εμπορεύονται στις θάλασσες που ήλεγχε ο Βρετανικός στόλος εφόσον έπλεαν σε βρετανική νηοπομπή για το σύνολο του ταξιδιού, εξασφαλίζοντας έτσι ότι ταξίδευαν προς ή από ένα βρετανικό ή φιλικό προς τη Βρετανία λιμάνι. Τα Βρετανικά λιμάνια και οι Βρετανικές νηοπομπές γέμισαν τότε με ξένης ιδιοκτησίας και επάνδρωσης πλοία που είχαν υψωμένες σημαίες ουδετέρων ή και εχθρικών ακόμα κρατών προς την Αγγλία.⁵⁰ Η εξέλιξη αυτή ωφέλησε μικρές ναυτιλιακές εταιρείες, όπως τις ελληνικές, σε βάρος των γιγάντων, βρετανικών, μερκαντιστικών ναυτιλιακών εταιρειών που διατηρούσαν μέχρι τότε μονοπωλιακή σχεδόν θέση στο θαλάσσιο εμπόριο της Βρετανικής αυτοκρατορίας.⁵¹

Στον απόηχο του Βερολινείου διατάγματος αλλά και της Πράξης του Αμερικανικού Εμπόργκο εναντίον της Βρετανικής ναυτιλίας που θεσπίστηκε το 1807⁵² η σύγχρονη επέκταση του βρετανικού εμπορίου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία σηματοδότησε μια προσωρινή αναπροσαρμογή των βρετανικών εμπορικών ρευμάτων, προσφέροντας συνάμα μια πρόσθετη ευκαιρία στην ελληνική ναυτιλία. Έχοντας χάσει τις αγορές της στη Βόρειο Αμερική και την Ευρώπη η Βρετανία προσπάθησε να προμηθεύσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία με τα βιομηχανικά προϊόντα που δεν μπορούσαν πλέον να εισάγουν οι Τούρκοι από τη Γαλλία και την Πρωσία, τους παραδοσιακούς βιοτεχνικούς τους προμηθευτές. Σε αυτό η Βρετανία σημείωσε μεγάλη επιτυχία και εξασφάλισε επίσης εύκολη πρόσβαση σε οθωμανικές πρώτες ύλες, όπως το βαμβάκι που ήταν πολύ σημαντικό για τη βρετανική κλωστοϋφαντουργία.⁵³ Ήταν τότε που η Θεσσαλονίκη και άλλα λιμάνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας χρησίμευσαν, μεταξύ άλλων, ως πύλες για τα βρετανικά αγαθά που προορίζονταν για τη Γερμανία και την Κεντρική Ευρώπη, μειώνοντας έτσι περαιτέρω την αποτελεσματικότητα του Βερολινείου Διατάγματος.⁵⁴ Η σύγχρονη δημιουργία ικανού αριθμού ελληνικών εμπορικών οίκων σε βρετανικούς λιμένες επιβεβαίωσε τη δυναμική συμμετοχή των Οθωμανών Ελλήνων στις αγγλο-τουρκικές εμπορικές και ναυτιλιακές σχέσεις.⁵⁵

Τα υλικά κέρδη που απεκόμισε το ελληνικό εμπορικό ναυτικό από τους Ναπολεόντειους πολέμους, αν και υπήρξαν σημαντικά, θα ήταν πάντως παροδικού ενδιαφέροντος, εάν δεν είχαν επανεπενδυθεί στη ναυτιλία και, σε μικρότερο βαθμό, στη ναυτασφάλιση και στον χρηματοπιστωτικό τομέα.⁵⁶ Ενδεικτικά αναφέρεται ότι λίγο πριν το ξέσπασμα της Γαλλικής Επανάστασης το ελληνικό εμπορικό ναυτικό είχε 400 πλοία σύμφωνα με την πλέον αξιόπιστη σχετική μελέτη. Προς το τέλος των

⁴⁹ Αλεξανδρή, *Η Αναβίωσις*, σελ. 248. Κραντονέλλη, Α. *Ελληνική Πειρατεία και Κούρσοι: τον ΙΗ αιώνα και μέχρι την Ελληνική Επανάσταση* (Εστία: Αθήνα, 1998), σελ. 276-278. Charlaftis, *THE 'EASTERN INVASION'*, σελ. 240-241

⁵⁰ Rodger, *The Command of the Ocean*, σελ. 559

⁵¹ Μάξιμος, Σ., *Το Ελληνικό Εμπορικό Ναυτικό κατά τον 18^ο αιώνα* (Στοχαστής: Αθήνα, 1976) σελ. 21

⁵² Rodger, *The Command of the Ocean*, σελ. 552

⁵³ Λεονταρίτης, *Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία*, σελ. 53-54

⁵⁴ Kennedy, P.M., *The Rise and Fall of British Naval Mastery* (Allen Lane: London, 1976), p. 143. Σίμψας, *Το Ναυτικό στην Ιστορία των Ελλήνων*, τομ. 3, σελ. 204

⁵⁵ Αλεξανδρή, *Η Αναβίωσις*, σελ. 215. Γεωργίου, *Επισιτισμός Γαλλίας*, σελ. 87-88

⁵⁶ Κραντονέλλη, *Ελληνική Πειρατεία και Κούρσοι*, σελ. 282. Αλεξανδρή, *Η Αναβίωσις*, σελ. 203

Ναπολεόντειων πολέμων ο αριθμός των ελληνικών πλοίων είχε αυξηθεί σε 615 με συνολικό εκτόπισμα 153.580 τόνων. Τα πλοία αυτά έφεραν 5878 πυροβόλα όλων των τύπων και των μεγεθών και απασχολούσαν 37.526 άνδρες. Αξίζει δε να σημειωθεί ότι, αν τα πλοία των νησιών του Ιονίου, του Μεσολογγίου, και μερικών ακόμα ελληνικών ναυτοτόπων είχαν συμπεριληφθεί στη μνημονευθείσα μελέτη, οι ανωτέρω αριθμοί θα ήταν ακόμα μεγαλύτεροι.⁵⁷

Η Ελληνική ναυτιλία δεν απέβη μόνο αριθμητικά ισχυρότερη κατά το τέλος των ναπολεόντειων πολέμων. Ήταν επίσης αρτιότερα ναυπηγημένη. Μετά την αρχική προμήθεια πλοίων αλλοδαπής κατασκευής από εύπορους Έλληνες πλοιοκτήτες, οι ελληνικοί αρσανάδες προσάρμοσαν τα ξένα μοντέλα στις τοπικές ανάγκες.⁵⁸ Μια σειρά από παράγοντες όπως οι τεχνικές απαιτήσεις της διάσπασης του αγγλικού ναυτικού αποκλεισμού από τα ελληνικά πλοία, το σχετικά περιορισμένο διαθέσιμο κεφάλαιο των περισσοτέρων Ελλήνων πλοιοκτητών, η Οθωμανική αμφιταλάντευση σχετικά με το εύρος της επέκτασης του ελληνικού εμπορικού στόλου, καθώς και οι μικρές αποστάσεις των ελληνικών θαλασσών οδήγησαν στην κατασκευή μεσαίου μεγέθους ελληνικών πλοίων που ήταν ελαφρά και ταχεία. Το αποτέλεσμα ήταν ότι ο 400 τόνων πάρωνας έγινε ο συνήθης τύπος πλοίου της ελληνικής εμπορικής ναυτιλίας τα χρόνια εκείνα, του οποίου τα δύο ελαφρά και ψηλά κατάρτια ενίσχυαν την ταχύτητα και την ευελιξία του.⁵⁹

Η ελληνική εμπορική ναυτιλία δεν ενισχύθηκε, όμως, μόνο σε άψυχο υλικό κατά τους Ναπολεόντιους πολέμους. Οι αξιωματικοί και οι ναύτες των Ελληνικών παρώνων εξελίχθηκαν επίσης σε βετεράνους θαλασσομάχους, καθώς επανειλημμένα ενεπλάκησαν σε αψιμαχίες κατά των πειρατών της Μπαρμπαριάς, των Ιπποτών της Μάλτας και ναυτικών μονάδων και κουρσάρων από τη Βρετανία, τη Γαλλία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία.⁶⁰ Η ναυτική εκπαίδευση των αξιωματικών και πληρωμάτων του ελληνικού εμπορικού στόλου επηρεάστηκε επίσης από τη στρατολόγηση ενός σημαντικού αριθμού των στο Οθωμανικό και, σε μικρότερο βαθμό, στο βρετανικό, στο γαλλικό και στο ρωσικό πολεμικό ναυτικό.⁶¹ Επιπλέον, ένα μικρό αλλά όχι ασήμαντο μέρος των ελληνικών πληρωμάτων συμμετείχε σε κουρσάριες επιχειρήσεις, αποκτώντας έτσι πρόσθετες γνώσεις σχετικά με τις διαστάσεις και τις απαιτήσεις του πολέμου στη θάλασσα.⁶²

Το πιο σημαντικό πάντως ήταν ότι, η χαλύβδινη κι ευάριθμη αυτή ελληνική ναυτική δύναμη που σχηματίστηκε κατά τη διάρκεια των Ναπολεόντειων πολέμων, εξοικειώθηκε από νωρίς με το φιλελευθερισμό της Γαλλικής Επανάστασης, τον οποίο και διέδωσε με επιτυχία στους Έλληνες του εσωτερικού και του εξωτερικού.⁶³ Και όταν η Ελληνική Επανάσταση του 1821 έλαβε χώρα, οι έλληνες ναυτικοί πολέμησαν αποτελεσματικά κατά των συνδυασμένων οθωμανικών και αιγυπτιακών ναυτικών δυνάμεων, έως ότου ιδρύθηκε το ανεξάρτητο ελληνικό κράτος στις αρχές της δεκαετίας του 1830.⁶⁴

⁵⁷ Λεονταρίτης, *Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία*, σελ. 58-61

⁵⁸ Αλεξανδρή, *Η Αναβίωσις*, σελ. 246-247

⁵⁹ Ο.π., σελ. 217, 220-221. Γεωργίου, *Επισιτισμός Γαλλίας*, σελ. 52. Μάξιμος, Σ., *Το Ελληνικό Εμπορικό Ναυτικό*, σελ. 22. Harlaftis & Laiou, "Ottoman State Policy in Mediterranean Trade and Shipping", σελ. 30

⁶⁰ Αλεξανδρή, Κ.Α., *Το Ναυτικόν του Υπέρ της Ανεξαρτησίας Αγώνος 1921-1829 και η δράσις των Πυρπολικών* (Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφέλιμων Βιβλίων: Αθήνα, 1968), σελ. 19-23. Charlaftis, THE 'EASTERN INVASION', σελ. 241-242

⁶¹ Αλεξανδρή, *Η Αναβίωσις*, σελ. 282-283. Σίμψας, *Το Ναυτικό στην Ιστορία των Ελλήνων*, τομ. 3, σελ. 268. Rodger, *The Command of the Ocean*, σελ. 498

⁶² Αλεξανδρή, *Η Αναβίωσις*, σελ. 267. Κραντονέλλη, *Ελληνική Πειρατεία και Κούρσος*, σελ. 305

⁶³ Γεωργίου, *Επισιτισμός Γαλλίας*, σελ. 20. Λαμύς, Α., *Το Ναυτικόν του Γένους των Ελλήνων* (τομ. 1, Αθήνα, 1969), σελ. 100. Παπασωτηρίου, Χ., *Ο Αγώνας για την Ελληνική Ανεξαρτησία: Πολιτική και Στρατηγική των Ελλήνων και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1821-1832* (ΙΔΙΣ –ΣΙΔΕΡΗΣ: Αθήνα, 1997), σελ. 59

⁶⁴ Επιπλέον των προαναφερθέντων έργων των Αλεξανδρή, Σίμψα και Κωνσταντινίδη βλέπε και Fotakis, Z., "Sea Power and the Establishment of the Modern Greek State, 1821-1829" στο Harlaftis, G. (επιμ.) *Following the Nereids : Sea routes and maritime business, 16th-20th centuries* (Kerkyra: Athens, 2006), σελ. 217-222. Βλέπε επίσης Anderson, R.C., *Naval Wars in the Levant, 1559-1853* (Liverpool University Press: Liverpool, 1952), σελ. 482-549

Εν κατακλείδι, οι Ναπολεόντειοι πόλεμοι έδωσαν στην Ελλάδα τα ναυτικά όπλα, τους άνδρες, τα χρήματα, και το επαναστατικό λεξιλόγιο που διευκόλυναν την έναρξη της ελληνικής επανάστασης του 1821 κατά των Τούρκων. Χωρίς αυτά, το μακρόχρονο ελληνικό επαναστατικό πνεύμα εναντίον της οθωμανικής κυριαρχίας θα είχε πιθανότατα συνεχιστεί. Η αποτελεσματικότητά του, όμως, είναι άδηλη και ίσως η απελευθέρωση της χώρας μας να μην είχε συντελεστεί τότε.